

Ivan Tomović

NEVIDLJIVI PROGON

HOMOSEKSUALNOST PRED SOCIJALISTIČKOM PRAVDOM

Crna Gora
VRHOVNI SUD

*Lgbt
forum* **PROGRES**

13

NASTAVAK ZAPISNIKA

SA OSUMNJIČENIM [REDAKTIRANO], sastavljen dne 27.VI.1949.

S kime ste održavali homoseksualne odnošaje?

U maju mjesecu 1947.g. imao sam odnošaj sa [REDAKTIRANO] m, stud. philosophie i to oko 3 puta. U 1948. godini sa [REDAKTIRANO] jedan puta i jedan puta sa [REDAKTIRANO] dok u 1949. godini nekoliko puta sa [REDAKTIRANO]. Odnosaj je bio sa obostranim pristankom i na nikakvoj materijalnoj osnovi. Spomenuti su bili u aktivnom odnosu, a ja u pasivnom radi impotencije. Također jedanput sa [REDAKTIRANO] u 1948 godini.

Koliko mi je poznato privatne kućne zabave se često priredjuju. Ja sam svega jednom jednoj prisustvovao i to kod [REDAKTIRANO], kojega sam upoznao preko [REDAKTIRANO] taj se predstavio kao student medicine, međjutim kasnije sa saznalo da je šnajder i kradljivac. On je jednom pozvao k sebi u stan oko 10-12 ljudi i tom prilikom je trebalo Kratkovića izabrati za "kraljicu" i obaviti tzv. kranisanje, međjutim to se nije obavilo. Prisutni su bili: [REDAKTIRANO], [REDAKTIRANO], [REDAKTIRANO], [REDAKTIRANO], neki [REDAKTIRANO] artista, [REDAKTIRANO], [REDAKTIRANO] i ja. Svaki je uložio loodinaru i za taj novac kupilo se vino i kad se je popilo išlo se je kući, a neki su se i ranije razišli. To mi je bilo prvo i posljednje da sam prisustvovao takvoj zabavi.

P r e k i n u t o .

Saslušani:

mr. sc. Ivan Tomović
Nevidljivi progon: Homoseksualnost pred socijalističkom pravdom

Biblioteka: Unapređenje pravosudnog sistema

Urednik: mr. sc. Aleksandar Saša Zeković

Izdavači:

VRHOVNI SUD CRNE GORE
www.sudovi.me

LGBT FORUM PROGRES
www.lgbtprogres.me

Za izdavače: Stevan Milivojević

Dizajn i idejno rješenje: Darija Begić

*Publikacija je štampana u sklopu projekta finansiranog od strane
Ambasade Sjedinjenih Američkih Država
kroz program Demokratske komisije malih grantova u Podgorici.*

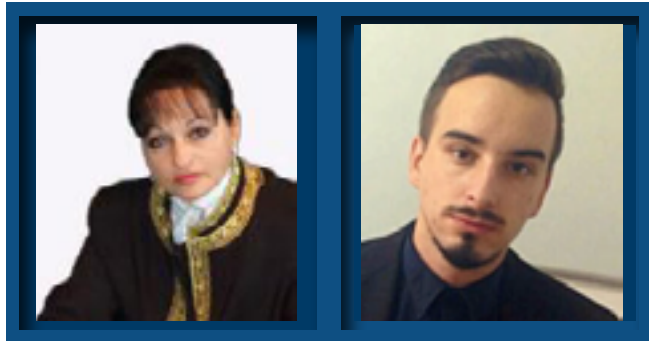
*Mišljenja, nalazi i zaključci ili preporuke dati su od strane autora
i nijesu isključivi odraz istih Stejt Departmenta i izdavača.*

Ivan Tomović

NEVIDLJIVI PROGON:

HOMOSEKSUALNOST PRED SOCIJALISTIČKOM PRAVDOM

Podgorica
2014.

ZAJEDNIČKI DOPRINOSIMO DOSTUPNOM, NEZAVISNOM, EFIKASNOM I POUZDANOM SUDSTVU

Proteklih nekoliko godina sprovode se intenzivne promjene koje crnogorsko sudstvo definišu u dostupniji, transparentniji, efikasniji i ažurniji sistem.

Trajno je opredjeljenje sudske vlasti u Crnoj Gori da kroz jačanje samostalnosti, nezavisnosti, efikasnosti i pouzdanosti sudskog sistema doprinosi uspješnom nastavku evropskih i širih integracionih procesa.

U sklopu svih tih napora posebno su unaprijeđeni kontakti i saradnja Vrhovnog suda Crne Gore s organizacijama civilnog društva kao i brojnim međunarodnim partnerima koji svestrano podržavaju ukupan proces pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji i NATO-u.

Zato je važno istaći da je, pri svim preduzetim naporima, brižna pažnja posvećena i unapređenju saradnje s zajednicama koji se suočavaju s ozbiljnim izazovima ukupne bezbjednosti i društvenog prihvatanja.

Svi skupa izuzetno smo ponosni što je došlo i do vidnog unapređenja međusobnih kontakata između sudske vlasti i LGBT zajednice koja se manifestuje kroz zaključene memorandume o saradnji, pokretanje zajedničkih obrazovnih programa kao i kroz izdavačku produkciju, koja, vidljivo, govori o uspostavljenom povjerenju i uvažavanju.

Posebno je mjesto da istaknemo, i pozdravimo, podršku Vlade Sjedinjenih Američkih Država osnaživanju pravosudnog sistema u Crnoj Gori kroz koji je, po prvi put, uspostavljena direktna komunikacija i saradnja između Vrhovnog suda Crne Gore i LGBT organizacija.

LGBT zajednica iskazala je korektan i odgovoran odnos prema konsolidaciji vladavine prava i promociji nezavisnog i samostalnog sudstva. Osim što su predstavnici LGBT zajednice dosljedno poštovali pretpostavku nevinosti svakog pojedinca, na bilo koji način nijesu vršili pritisak na rad suda oniti su komentarisali aktuelne sudske postupke i nepravosnažne sudske presude.

Rad na daljem unaprijeđenju kapaciteta sudstva, kada je riječ o ljudskim pravima i slobodama lezbejskih, gay, biseksualnih i transrodnih (LGBT) osoba, treba

nastaviti. To će neminovno voditi povećanju povjerenja ukupne javnosti, posebno LGBT osoba, u crnogorsko sudstvo i sudsku vlast.

Uvjereni smo da se kroz pokrenutu izdavačku produkciju podržava dalji proces reformi i osnažuju kapaciteti sudstva. Vjerujemo da knjige, koje u nastavku predstavljamo, mogu doprinijeti ne samo daljem uvažavanju i poštovanju nezavisnosti i autonomije sudija, što je jedinstveni imperativ, već i kvalitetu praktičnih obuka i boljem razumijevanju izazova u vezi sa društvenim prihvatanjem LGBT osoba ali i iskustva drugih pravosudnih sistema i odgovarajućih međunarodnih standarda i jurisprudencije.

Vesna Medenica
predsjednik Vrhovnog Suda Crne Gore

Stevan Milivojević
izvršni direktor "LGBT Forum Progres"

RAZGRADNJA NEPRAVEDNE PROŠLOSTI

Knjiga doktoranta Ivana Tomovića *Nevidljivi progon: Homoseksualnost pred socijalističkom pravdom* predstavlja ključan doprinos konačnom uspostavljanju i razvoju crnogorske LGBT historiografije.

Zajednički izdavački projekat, Vrhovnog suda Crne Gore i “LGBT Foruma Progres”, uz podršku Vlade i naroda Sjedinjenih Američkih Država, i Tomovićev rad, u cjelini, afirmišu vladavinu prava i pristup suočavanja društva s politikom i praksom kršenja ljudskih prava u prošlosti.

Dogodišnji naučno-istraživački rad, partikularno predstavljen u knjizi *Nevidljivi progon: Homoseksualnost pred socijalističkom pravdom* predstavlja kazivanje činjenica o prošlosti.

Konsultovanjem autentičnih izvora autor, mr Ivan Tomović, se potrudio da predstavi odgovarajuće istorijske činjenice o vođenim sudskim postupcima kako bi se današanja javnost (posebno stručnjaci i donosioci odluka, u svim oblicima vlasti) suočila sa izvorima današnjeg stanja i posledicama ranijih, loših, praksi i postupanja.

Knjiga, uz rezervu da su brojni pojedinci, bili žrtve progona po izmišljenom osnovu (za neke primjere je jako upitno da li je dosta riječ o homoseksualcima), otvara pitanje pravnog odnosa i tretmana, u jednom istorijskom trenutku, slobode izbora i ljubavi. Kod značajnog dijela javnosti taj politički trenutak i danas se doživljava kao krajnje napredan, pozitivan i progresivan.

U ovom radu razmatraju se i predstavljaju istorijska, društvena, pravna ali i lična iskustva u vezi sa netolerisanjem intimnih odnosa između osoba istog pola. Ovaj rad potvrđuje postojanje, i čini vidljivom, krivično pravna represiju nad LGBT zajednicom u nekadašnjoj socijalističkoj Jugoslaviji. Međutim, pažljivim čitanjem potvrdiće se i postojanje pojedinaca, na istom tom prostoru, koji su gotovo u nemogućim uslovima, držali do identiteta, dostojanstva i slobode.

Intencija izdavačke produkcije “LGBT Foruma Progres”, prve crnogorske transparentne LGBT organizacije, jeste da se pažljivo, politički mudro, ali uvijek nauč-

no argumentovano, doprinosi postepenom odklonu crnogorskog društva, u generalnom smislu, od koncepta u kojem se umjesto afirmisanja otvorenosti toleriše tajnost.

Tomović se, istražujući predmetnu temu, suočio s ljudskim sudbinama. Tako su se, sasvim jednako, u Beogradu, Zagrebu, Sarajevu, Ljubljani, Cetinju, Podgorici, Nikšiću ili Herceg Novom postavila suštinska pitanja. To su pitanja tranzicije želje, potrebe i ljubavi u seksualni i rodni identitet, u lični identitet koji potvrđuje ljudsko dostojanstvo i daje, na kraju, jedini mogući smisao životu.

Dio uzroka dominantne percepcije javnosti o homoseksualnosti i uzroke ovako snažnog protivljenja društvenog prihvatanja LGBT osoba svakako treba tražiti u ranijoj krivično pravnoj praksi koja predstavlja nasleđe ranijeg totalitarnog sistema.

Zato, profesionalno, ali i lično, knjigu *Nevidljivi progon: Homoseksualnost pred socijalističkom pravdom*, autora mr. Ivana Tomovića, doktoranta na rimskom državnom Univerzitetu, doživljam kao jedan simboličan, ali vidljivo snažan, doprinos LGBT zajednice razgradnji nasleđa i tekovina bivšeg komunističkog režima.

Ponosan sam kao urednik edicije u sklopu koje se publikuje Tomovićev rad.

Osjećam se ponosno zbog njegovog ali i uspjeha LGBT pokreta. Crnogorski LGBT pokret, ovim radom, dodatno se legitimira kao istinski oslobodilački pokret, u pravom smislu te riječi, koji se, mirno, strpljivo i demokratski, fokusira na pitanje identiteta i socijalne inkluzije.

Samo država utemeljena na vladavini prava i pravednom postupanju prema svima, bez obzira na razlike, ima budućnost i spašena je od novih totalitarnih opasnosti.

Uz trajnu privrženost nezavisnosti sudske vlasti uvjereni smo da i ova studija može, na određeni način, pomoći razumijevanje LGBT tematike kod crnogorskih i sudija u regionu, unaprijediti kvalitet pravde i pomoći sprovođenje pravde u skladu sa nacionalnim i međunarodnim standardima.

*mr.sc. Aleksandar Saša Zeković,
urednik biblioteke i predsjednik Projektnog odbora
"Unapređenje pravosudnog sistema"
i član Savjeta za građansku kontrolu rada policije*

41

Moderna medicinska nauka objašnjava pojavu homoseksualne nenormalne pojave u seksualnim odnosima. Nesumnjivo je da se ta nenormalna pojava pojavljuje i razvija u uslovima propadanja jedne kulture. Poznato je da se homoseksualstvo razvijalo i pojavljivalo medju buraskim elementima i da ona znači degeneraciju. Neši nerodi oslobodjenjem izveli su socijalnu revoluciju u zemlji. No mi smo tek od jerna l i jedili znatne ostatke bivšeg kapitalističkog društva, koje se ni u socijalističkim uslovima nije moglo odreći svojih navika. Naprotiv, buržoaski elementi u odnosima seksualnom i dalje su podržavali i gajili razvratne seksualne odnose, koji negativno utiču na okolnu istinu opt. [redacted] nije vrši te odnose na taj način da bi to bilo pristupačno javnosti, ali grupa nje govih prijatelja koja je s njim stupala u odnose bila je dosta široka i na kraju krajeva o tome se u javnosti zna. Svakako da takova djelatnost nemorealno utiče na omladinu, pa ovaj sud smatra da ga u radnji optuženog sadržani svi elementi krivičnog djela. Takova djelatnost je društveno opasna, pa ga zbog toga treba i kažnjavati, da bi se na taj način onemogućilo. Zbog toga je sud optuženog proglasio krivim kao u dispozitivu.

[redacted] u pogledu djela pod II - 1 / djelo poruče u cijelosti i brani se da on nije nikada imao namjeru da pređe grani cu. Priznaje da mu je opt. [redacted] jednom prilikom pričao da ima namjeru preći granicu i da mu je pripao da imo namjeru preći se nekim drugima. Također priznaje da mu je opt. [redacted] pričao da bi granicu prešli preoblačen u civilnu odjeću i da bi u tu svrhu trebali obaviti braću. Brani

I Uvodne informacije

Rad *Nevidljivi progon: Homoseksualnost pred socijalističkom pravdom* ima za cilj da pokaže način na koji je jugoslovenski socijalistički režim, posebno njegovo pravosuđe, tretiralo homoseksualce.

Pažnja mnogih zapadnih istraživača je do sada bila usmjerena na uslove i status homoseksualaca tokom Drugog svjetskog rata, ali ta iskustva u poslijeratnoj Jugoslaviji su u potpunosti bili zanemarena.

Ipak, mnogi ljudi još uvijek misle da jugoslovenski režim nije preduzeo ništa protiv homoseksualaca. Međutim, ta mišljenja se temelje isključivo na predrasudama, a ne na preciznim podacima ili istorijskim izvorima. Činjenica da nikad nije napravljeno temeljno istraživanje o ovom pitanju, otežava pronalaženje ključnog materijala. Budući da ne postoje referentne tačke ili sekundarni izvori, rad je obogaćen iskustvima stečenim tokom samog istraživačkog rada. Iako postoje brojni izvori koji potvrđuju postojanje progona od strane fašističkih režima (kao u Hrvatskoj, za vrijeme Drugog svjetskog rata) i nekoliko autobiografskih radova i sistematskih istraživanja o statusu homoseksualaca u Njemačkoj za vrijeme nacističkog režima, dokazi o pravnom progonu na području bivše Jugoslavije nakon rata do sada su nedostajali ili nijesu bili dostupni.

Ipak, arhivska dokumentacija otkriva veliki broj kriminalnih dosijea i krivičnih predmeta koji svjedoče o odnosu socijalističke vlasti prema homoseksualcima. Većina slučajeva zaključena je zatvorom i gubitkom građanskih prava.

II Od drugog svjetskog rata do dekriminalizacije homoseksualnih odnosa

Prije nego što se počne sa analizom presuda poslije 1945., neophodno je ukazati na odnos partizanskog i ranog socialističkog pokreta prema homoseksualcima.

Naime, prvi znaci o odnosu partizanskog pokreta prema homoseksualcima nalaze se u ratnim memoarima jednog od ključnih osoba ovog pokreta. Milovan Đilas, Crnogorac, je obavljao niz odgovornih dužnosti u Komunističkoj partiji i u jugoslovenskom partizanskom pokretu (Vuletic, str. 317). Po završetku rata, bio je visoko pozicioniran u jugoslovenskoj administraciji koju je, 1954. godine, bio prisiljen da napusti, a nekoliko godina kasnije suočio se sa kaznama zatvorom i zabranom putovanja zbog kritikovanja komunističkog sistema.

U jednom odlomku svojih memoara „Revolucionarni rat“, Đilas je opisao kako su homoseksualci bili prisiljeni da napuste Komunističku partiju zbog svoje seksualnosti. Naime, jednog dana sekretar partijskog Odbora za Sandžak, Rifat Burdžević, priznao je Đilasu da su neki vojnici otkrili homoseksualno ponašanje jednog muslimana, „dobrog vojnika i komuniste“

(*Đilas, str. 58*). Dok je Burdžević bio u nedoumici da li da ubije tog vojnika, Đilasov stav nas iznenađuje:

„Ni ja nisam znao partijsku praksu, niti je išta o takvim pitanjima pisalo kod Marksa i Lenjina. No, po zdravoj pameti sam zaključio da od takvih poroka pate i proleter, a ne samo buržoaski dekadenti, ali i da takvi poročnici ne mogu imati funkcije, niti biti članovi partije. Tako smo i postupili: Burdžević je nesrećniku - ovaj se Burdževiću povjerio, plačući, i čak mu ispričao da ga je kao siromašnog dečaka razvratio propali beg - naredio da napusti partiju, ali i diskretno obavijestio štab da pripaze na njega. Doznao sam, kasnije, da je taj homoseksualac, koji je po izgledu bio sušta muškost, bio veoma hrabar i hrabro pao... čovjeku se u ratu nametnu i pitanja mimo kojih u životu nehajno prolazi. A ukoliko neko više stoji - veća je važnost beznačajnosti, veća je slava i veće pogreške...“ (*Đilas, str 58-9*)

Đilas je ponosan na ovog vojnika, ali više po svojim stranačkim i komunističkim obilježjima, nego zbog neke posebne zabrinutosti u vezi teškog stanja prouzrokovano njegovom seksualnošću. Za njega je homoseksualnost porok koji ne može biti i ne treba tolerisati ni u Partiji, ni među čelnicima partizanskog pokreta, ali oni koji su bili „zaraženi“ mogli su ostati među partizanima i „hrabro pasti“ za socijalističku Domovinu. To nas dovodi do hipoteze da su zbog teških ratnih uslova partizanske vođe bili nešto tolerantniji prema gej vojnicima, ali su ostali nepopustiljivi unutar Komunističke partije. Konačno, zbuđenost Đilasa u vezi odnosa između stranke i stavova Marksa i Lenjin o homoseksualnosti, upućuje na zaključak da čelnici stranke ne bi vjerovatno reagovali na isti način u sličnim situacijama, te da bi mogli biti manje ili više tolerantni.

Ovaj primjer nam nudi prve poznate stavove jugoslovenske komunističke partije prema homoseksualnosti, koji se temelje na netoleranciji, neznanju i nedostacima odluke. Međutim, politički sistem, uspostavljen ubrzo nakon rata, uskoro će pokazati svoje neprijateljstvo prema homoseksualcima i prema bilo kome koji je bio osumnjičen za praktikovanje tzv. „neprirodnih saglasnih seksualnih odnosa“.

Kao i u drugim bivšim komunističkim režimima širom istočne Evrope, policijska uznemiravanja i pravna represija homoseksualaca u Jugoslaviji je počinjena posebno u periodu od 1945. godine do kraja 70-ih godina prošlog stoljeća.

Postoji i svjedočanstvo Zagrebčanina B.J. o masovnom hapšenju homoseksualaca, koji su potom slati u zatvor a onda i pogubljeni širom Jugoslavije (*Globus, januar 1999*). Međutim, moja istraživanja nijesu potvrdila to svjedočenje, barem ne iz arhivskih izvora sudova u glavnim gradovima bivših jugoslovenskih republika. Bilo je riječi i o masovnom hapšenju u Dubrovniku i Rijeci, gdje su optuženi navodno bili podvrgnuti javnom kamenovanju. Istina je da su homoseksualci zajedno s ostalima „neprijateljima sistema“, bili zatočeni u logorima u Novoj Gradiškoj i na Golom otoku. Mnogi od onih koji su se bojali te sudbine, počinili su samoubistvo ili su pobjegli iz Jugoslavije u zapadnu Evropu ili Ameriku. Ti progono se nijesu zaustavili na kraju 50-ih, kao što se prije mislilo, već su nakon tog perioda zakonom zvanično kriminalizovani saglasni muški homoseksualni odnosi, sa predviđenom kaznom zatvora u trajanju od dvije, pa onda godinu dana, u skladu sa članom 186. stav 2 Krivičnog Zakonika (KZ) Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) iz 1951. godine.

Nažalost, izvori nijesu često dobro očuvani zbog uništavanja, zastarijevanja, premiještanja i loše katalogizacije arhivske građe.

Zahvaljujući krivičnim evidencijama moguće je, u znatnoj mjeri, identifikovati broj optužnica po članu 186. st.2 KZ-a , kao i osnovne podatke o presudama i kaznama. U određenim slučajevima postoji sačuvan materijal cjelokupnog krivičnog postupka.

Važno je napomenuti da su neke od presuda služile kao izgovor za odrastanje političkih neprijatelja, što se moglo zaključiti zahvaljujući struci, ugledu i ulozi u društvu ili političkom sistemu pojedinih optuženih osoba. Obzirom na to, nije uvijek lako prepoznati ljude koji su istinski upražnjavali tzv. „zabranjeni seks“.

U toku 70-ih godina prošlog stoljeća u nekim republikama tendencija krivičnog gonjenja se smanjila, ali su optužnice bile realnije iz razloga što su bili pripisane isključivo „neprirodnim seksualnim praksama“.

Najviše iznenađuje podatak u vezi povećanja broja optužnica u toku 80-ih godina u Srbiji, kako za prisilne „neprirodne seksualne odnose“ tako i za one saglasne. Dakle, tu je možda primjereno tražiti razloge za duboko usađenu homofobiju u Srbiji, pa čak i za nedostatak političke volje kako bi se osigurala temeljna ljudska prava LGBT zajednice.

Iako se u prvoj deceniji nakon rata, progon homoseksualaca intenzivirao, u sljedećih nekoliko decenija došlo je do određenog poboljšanja, posebno na pravnom i društvenom nivou. Na Zapadu, pokreti homoseksualaca i lezbejki su postali sve više izraženi i vidljivi, u 60-im i 70-im godinama. U isto vrijeme, jugoslovenska društveno - politička scena bila je preplavljena pokretima za reforme u ekonomskom, političkom i društvenom smislu. Krajem 60-ih godina, studenti u Beogradu su protestovali za poboljšanje životnih i političkih uslova. Studentski protesti u Zagrebu 1971. označili su vrhunac „Hrvatskog proljeća“ - tj. period između 1968. i 1971. - kada se nekoliko grupa, uključujući studente, intelektualce, političare i radnike pridružilo „masovnom pokretu“, koji je tražio povećanu samostalnost Hrvatske u okviru jugoslovenske federacije. Međutim, Tito je uspio ugušiti te proteste i to načinom vladavine baziranim na djelimično uravnoteženom zadovoljavanju interesa svih djelova federacije.

Promjene u jugoslovenskom Ustavu iz 1971. godine ali i Novi Ustav iz 1974. godine dao je mnogo više nadležnosti samim republikama. Ove reforme su dopustile da svaka republika sama formira zakone, a kao rezultat toga, pravni položaj homoseksualaca u Jugoslaviji bio je značajno promijenjen.

Krajem 70-ih, kroz ustavne i zakonske promjene, koje su prenijele odgovornost i zakonsko regulisanje seksualnih radnji sa saveznog na nivo republika, došlo je i do zvaničnih rasprava i debata u vezi promjena propisa vezanih za kažnjivost homoseksualnih radnji.

Prva ozbiljnija rasprava o ovom pitanju pokrenuta je u Sloveniji, pa je 1974. u toku Konferencije Udruženja jugoslovenskog Krivičnog Zakona, Ljubo Bavcon, profesor prava na Univerzitetu u Ljubljani i predsjednik Komisije za donošenje novog Krivičnog Zakona Socijalističke Republike Slovenije, predložio dekriminalizaciju homoseksualnosti.

U novom zakonu, koji je stupio na snagu 1977. godine, Hrvatska, Slovenija, Crna Gora i Vojvodina su dekriminalizovale homoseksualne saglasne odnose između dvije odrasle osobe muškog pola. Međutim, dok su Slovenija i Crna Gora uvele 14 godina kao

starosnu granicu kako za heteroseksualne tako i za homoseksualne odnose, hrvatski Krivični Zakon je uspostavio donju granicu na 14 godina za heteroseksualne i ograničio homoseksualne odnose na 18 godina starosti. Štaviše, u hrvatskom Zakonu i dalje su korišćeni pojmovi „bludni“ i „neprirodni seksualni čin“ koje se odnose na seksualne prakse među ljudima istog spola, dok je u Sloveniji upotrebljavana fraza „seksualni čin između osoba istog ili suprotnog pola“. Homoseksualni odnosi, međutim, su ostali kažnjivi u Bosni i Hercegovini, Kosovu, Makedoniji i Srbiji, koje su zajedno s Rumunijom i Sovjetskim Savezom (SSSR) bile jedine zemlje istočne Europe, gdje je homoseksualnost još uvijek krivično gonjena.

Zanimljivo je napomenuti da su Beograd i Zagreb gradovi s najvišom stopom gonjenja u odnosu na broj stanovnika. Iako je tokom 50-ih godina bilo više optužnica, u razdoblju koje prethodi dekriminalizaciji u Hrvatskoj (1978) i Srbiji¹ (1994), pojavilo se mnogo optužnica protiv homoseksualaca. Ipak, moralo je proći mnogo godina do usaglašavanja minimalne starosne granice za homoseksualne i heteroseksualne odnose. Međutim u hrvatskom i srpskom zakonodavstvu definicija „neprirodnog i nemoralnog odnosa“ je u potpunosti nestala tek tokom naredne decenije.

Iznenadjuće je da je, danas najnaprednija zemlja u pogledu ljudskih prava, Slovenija bila uključena u krivična gonjenja, pa je u Ljubljani bilo više od pedeset procesa u 50-im i 60-im godinama tog stoljeća, od kojih je više od polovine okončano zatvorskom kaznom a ostala su procesuirana kao prekršajna ili lakša krivična djela.

Razlog što nije bilo mnogo optužnica u Crnoj Gori je u mentalitetu ljudi koji nijesu imali hrabrosti da prijave nedopustive seksualne odnose. S tim u vezi, dok je u Hrvatskoj i Srbiji bilo mnogo više prijava za zlostavljanje djece, u Crnoj Gori je i dalje to držano u tajnosti i samo mali broj prestupnika je izašao pred lice pravde. Uprkos tome, bilo je optužnica u 50-im godinama, dok je uvid u krivične predmete kasnijih godina onemogućen zbog nedostatka materijala kako u Državnom arhivu tako i u sudskim arhivama. Ipak, ograničen broj krivičnih registara i upisnika je sačuvan pa se može napraviti evidencija optužnica iz 60-ih i 70-ih godina. Zbog nedostatka krivične dokumentacije, pronađeni su samo lični podaci osoba osuđenih po članu 186. KZ iz perioda 70-ih godina tog stoljeća.

Manji broj optužnih predloga pa i presuda, uz manjak sačuvane arhive, prisutan je i u Bosni i Hercegovini. Sarajevo ima mnoge dodirne tačke sa Crnom Gorom u vezi s mentalitetom i snažnom prisutnošću tradicionalnih i patrijarhalnih vrijednosti, često odgovornim za nedostatak pravne transparentnosti.

¹ Zanimljivo je da je na početku 1900. pravni propisi Kraljevine Srbije i Knjaževine/Kraljevine Crne Gore nijesu kriminalizovali homoseksualnost. Godine 1986. na Kongresu Saveza komunista, Jovan Ćirilov, srpski pisac i reditelj Jugoslovenskog Narodnog Pozorišta, pozvao je na ukidanje svih anti-gej normi, iako je sve odbijeno. U Srbiji, homoseksualni čin je ostao ilegalan do 1994. kada je dekriminalizovan za vrijeme režima Slobodana Miloševića. To je zapravo vrlo emblematično, kada uzmemo u obzir represiju koju je Milošević počinio na štetu etničkih manjina, uključujući i seksualne. (*Kampanja protiv homofobije*, Godišnji izvještaj: januar 1998. - januar 1999. - ILGA Europe).

III Optužnice i presude u Crnoj Gori i regionu: „Neprijatelji ili devijantne individue“

U istraživanju koje je obuhvatilo sve republike bivše Jugoslavije, pronađen je veliki broj optužnica protiv homoseksualaca. Istraživanje je bilo koncentrisano uglavnom na glavne ili veće gradove a obuhvatilo je period od 1946. do 1996. godine, odnosno doba kriminalizacije saglasnih homoseksualnih odnosa u tadašnjim federalnim republikama. Osim državnih i nacionalnih istorijskih arhiva, interesantno je da je veliki broj dokumenata pronađen u arhivima osnovnih ili opštinskih, viših ili okružnih, a u manjoj mjeri i vrhovnih sudova. Od velikog značaja bili su fondovi Prezidijuma, i komisije za pomilovanja, koje je zamijenjeno u 60-im Saveznim Izvršnim Vijećem (SIV).

U toku 40-ih i početkom 50-ih godina u Jugoslaviji čini se da su većina presuda, koje su se pojavljivale na nivou Okružnih ili Viših sudova do donošenja specifikacije djela u čl.186, dakle polovinom 1951., dospijevale na Vrhovne sudove. Razlog leži u tome da su se presude do donošenja čl. 186 KZ donosile na nekoj prilično labavoj sponi sa zakonodavstvom Kraljevine Jugoslavije, koje je predviđalo drakonske kazne i po dvanaest godina strogog zatvora, i vrlo svojevrijemnom tumačenju pravnog nasljedstva Kraljevine Jugoslavije.

Kao rezultat toga, u uslovima koji su vladali u to doba, donošene su doslovce drakonske kazne i predstavljale su ljudske tragedije. Jedan od osuđenih se ubio u drugoj godini izdržavanja kazne. No nevolja za istraživača da odredi osuđenika ili pronađe odgovarajuće krivično djelo jeste da su ta djela uglavnom bila stavljana na kraj popisa djela zbog kojih su ljudi osuđivani i to upravo zbog nejasne pravne definicije djela i kazne. Tako da u većini primjera u odeljku popisa presuda nalaze se elementi koji su prvi na listi, tipa ilegalni prelazak granice, šverc robom koje je bile u nedostatku, politička propaganda, pronevjera, izdajništvo i slična djela. „Protivprirodni blud“ kao djelo nije lako identifikovati jer su često bila označena kao djela protiv javnog morala, gdje su spadala silovanja, seksualna zlostavljanja, pedofilija, bračna prevara itd.

U Crnoj Gori je pronađeno više presuda pred kraj 40-ih i početkom 50-ih jer su dospijevale na Vrhovni sud ili na Prezidijum (savezne) Narodne Skupštine FNRJ. Poslije donošenja člana 186. krivičnog zakona SFRJ, nije bilo moguće naći značajan broj optužnica jer su uglavnom rješavane na nivou Opštinskih, a rjeđe Viših sudova.

Oobzirom da je član 186. KZ predviđao novčane kazne i do najviše godinu dana zatvora sa gubitkom građanskih prava, to djelo je označavano kao lakše krivično djelo čiji su spisi poslije određenog broja godina zastarijevali a potom bili i uništeni.

U rijedim slučajevima, bilo je moguće naići na poneku presudu, sa vrlo malim brojem podataka o samom sudskom procesu te svjedočenjima i ostalim detaljima. Ono što je pomoglo je detaljan pregled raspoloživih registara i upisnika krivičnih djela. Nažalost, i ovi spisi su uništavani te nije moguće sistematski istražiti period i donijeti opšti zaključak o statusu homoseksualaca u Crnoj Gori.

Međutim, uprkos konstataciji pojedinih sociologa, istraživača, te profesora, saglasni homoseksualni odnosi su bili kažnjavani u Crnoj Gori a to dokazuju kako optužnice, tako i podaci iz krivičnih upisnika.

Iz fonda Prezidijuma Narodne Skupštine Crne Gore, za period 1946-1951. godina, pronađene su presude koje svjedoče o načinu ophođenja pravosudnih organa prema homoseskualcima.

A) Presude – slučajevi iz Crne Gore

i) Homoseksualnost „teža“ od sifilisa?²

U krivičnom predmetu broj 270/1949 na Sreskom sudu u Herceg Novom donijeta je presuda protiv S. Š., iz Herceg Novog, zbog vršenja „*protivprirodnog bluda*“ u toku 1947., 1948. i 1949. godine i to kao „*aktivni i pasivni pederast*“.

Kao otežavajuća okolnost navodi se zaraženost sifilisom, a osnovni razlog presude je djelo protiv javnog morala, odnosno vršenja protivprirodnog bluda sa više osoba. Takođe saznajemo da su ostale tri osobe osuđene na nižu kaznu zatvora zbog istog razloga, ali nema detalja o visini kazne kao i dokaznom materijalu.

S obzirom da se radi o spisima koja su prosljeđena u okviru molbe za pomilovanje, samo određeni dio krivičnog predmeta je dospio na Prezidijum Narodne Skupštine Narodne Republike Crne Gore (NRCG), što znači da nije bilo moguće doći do dijela predmeta koji se odnosi na dokazni materijal kao ni svjedočenja o samom toku sudskog procesa.

Kao što je već rečeno, u ovom slučaju radi se o izricanju drakonske kazne, jer nije postojao član zakona koji bi procesuirao ovo djelo.

Optuženi je osuđen na dvije godine zatvora sa gubitkom građanskih prava i dva puta mu je odbijena molba za pomilovanje.

Iz pisama koje je osuđeni slao Prezidijumu dobija se veći broj detalja o samoj presudi i njenom toku. Naime, osuđeni, u molbi za pomilovanje, navodi da je krivično djelo „*protivprirodnog bluda*“ izvršio pod pritiskom prirodne anomalije kojoj se nije mogao oduprijeti. „*Ističe pri tom svijesnost odvratnosti djela i odmakle godine života, uslijed kojih će da prestane ova anomalija, koja mu je bila teret čitavog života, jer da ga je priroda u dovoljnoj mjeri kaznila, kada ga je donijela na svijet sa ovim neprirodnim i odvratnim sklonostima*“. U pismu od 18. septembra 1949. godine osuđeni podsjeća na detalje pretresa Sreskog suda u Herceg Novom u toku kojeg je ustanovljeno da od njegove rane mladosti postoji prirodni defekt, „*nesposobnost za normalan seksualni odnos sa suprotnim ženskim polom*“. Takođe, ističe da se čitavog života osjećao nesrećnim zbog svoje „*abnormalne sklonosti*“. S tim u vezi, zatražio je i zdrastevno - zaštitne mjere umjesto kazne, tvrdeći da su, za ovakva djela, predviđene u Krivičnom zakoniku. Osuđeni smatra sebe bolesnim i smatra da bi trebao biti poslat na liječenje, i to ne samo u vezi sifilisa nego i svoje homoseksualnosti. Sud mu je to odbio i optužio ga na 2 godine zatvora.

2 Državni Arhiv Crne Gore, fond: A.1.5.74 Prezidijum Narodne Skupštine NRCG (1946-1952), Strogo povjerljiva akta, godina 1949, fascikla 18, br. 952/49.

Prije podonošenja molbe Prezidijumu, Krivično vijeće Sreskog suda u Herceg Novom dalo je mišljenje povodom molbe osuđenika, u smislu člana 5. Zakona o davanju amnestije i pomilovanja.

Vijeće se izjasnilo da molbi ne treba udovoljiti obzirom na prirodu i težinu krivičnih djela i *društvene opasnosti istih*. Potvrda presude je glasila: „1) po presudi K.45/49 od 10. juna 1949. g. ovog suda oglasen je krivim što je iako svjestan da je zaražen sifilisom, u toku 1947. 1948. i 1949. godine više puta vršio protivprirodni blud sa Đ. B. kao aktivni i pasivni pederast zarazivši ga sifilisom, a i sa drugim sudu nepoznatim licima, izloživši ih opasnosti zaraze; 2) što je u vremenu od 14. januara 1949. g. pa do 18. aprila iste godine vršio više puta protivprirodni blud kao pasivni pederast sa treće - optuženim M.S. izloživši ga na taj način opasnosti zaraze. Presuda je potvrđena u cjelini presudom Okružnog suda u Titogradu Kž. 180/49 od 30. jula 1949. godine“

Nakon dvadeset mjeseci boravka u zatvoru, na molbu za pomilovanje, Predsjedništvo Prezidijuma Narodne Skupštine NRCG, na osnovu člana 1. Zakona o ovlašćenju Predsjedništva Prezidijuma Narodne Skupštine NRCG, a u vezi člana 2 Zakona o davanju amnestije i pomilovanja u Narodnoj Republici Crnoj Gori, donijelo je rješenje u kojem nije uvažilo molbu osuđenog zbog krivičnog djela protivprirodnog bluda u sticaju s krivičnim djelom polne zaraze.

Može se zaključiti da je Sud vrlo lako procesuirao ovo krivično djelo, a da je kao otežavajuću okolnost smatrao zaraženost polno prenosivom bolešću. Međutim, ovaj predmet nam omogućava da uvidimo i način postupanja prema osobama drugačije seksualnosti. Sud nije smatrao da prestupnik treba biti upućen na liječenje, iako je u presudi koristio i odobravao korišćenje termina anomalije, devijacije, protivprirodnog bluda, i slično. Saznajemo takođe da je u okviru slučaja, suđeno još dvojici muškaraca, koji su imali seksualni odnos sa prvoosuđenim, da su obojica osuđeni, iako nedostaju detalji o visini kazne i toku sudskog postupka.

S.Š. je pripadao građanskoj inteligenciji, uglednoj i bogatoj porodici koja je ostavila značajan trag u razvoju lokalnog života. U raspoloživoj dokumentaciji je precizirano da se radi o pripadniku etničke manjine. U referatu Sreskog suda u Herceg Novom, od 20. septembra 1949. godine, o njemu se, između ostalog, kaže da je *“za vrijeme okupacije bio dobrog vladanja, po oslobođenju također, nije bježao za vrijeme oslobođenja”*.

Važno je istaći da u nijednom predmetu nije registrovana medicinska dokumentacija koja potvrđuje postojanje polno prenosive bolesti, niti se sudski organi na istu pozivaju, u slučaju da ona nije sačuvana, niti ima traga o tome da su okrivljena i osuđena lica, ili pak, svjedoci zaista i liječni.

ii) *Politički nepodoban ili „devijantan“?*³

Presudom K.141/49 Sreskog suda u Nikšiću od 3. novembra 1949., R. V. proglašen je krivim *„što je neutvrđene noći 1949. godine legavši sa svjedokom K. R. u jednom krevetu po odobrenju ovoga svjedoka, čiji se krevet nalazio u baraci Auto Parka*

3 Državni Arhiv Crne Gore, fond: A.1.5.74 Prezidijum Narodne Skupštine NRCG (1946-1952), Strogo povjerljiva akta, godina 1949, fascikla 18, br. 1281/49.

u Nikšiću, odmah ga je počeo trljati bradom po licu, grliti ga i hvatati ga za ud, a zatim zahtijevao od svjedoka da mu se poda sve u namjeri da na taj način zadovolji svoj polni nagon, te je time izvršio krivično djelo protiv prirodnog bluda, te ga je sud za navedeno djelo osudio na kaznu popravnog rada od pet mjeseci i da plati državi na ime paušala 500 dinara.“

Iz presude saznajemo takođe da je osuđeni bio u istražnom zatvoru od 10. do 29. oktobra 1949. godine. Osuđeni je, decembra iste godine, uputio molbu za pomilovanje Prezidijumu Narodne Skupštine NRCG, a njegovo opširno pismo, u kojem pokušava da dokaže svoju nevinost, ukazuje na svijest naroda i društvenu percepciju tog vremena, koji je na homoseksualnost gledao kao najsramnije djelo.

Za razliku od prethodnog u ovom slučaju, okrivljeni ne priznaje da je homoseksualac, već uporno tvrdi da se radi o *namještaljci*.

S obzirom da su pronađeni spisi upućeni Prezidijumu, nije moguće imati uvid na dokazni i istražni materijal, ali nam pismo svjedoči o načinu i postupku samog toka dokazivanja. Radilo se o redovnom sudskom procesu, na koji su pozivani svjedoci i na kojem je bilo više zasijedanja Vijeća sudija.

Naime, u pismu navodi kako se 10. avgusta 1949. godine, na putu kamionom prema Nikšiću, zaustavio u mjestu u kojem se nalazilo sjedište “Opšteg Građevinskog Preduzeća” i zatražio prenoćište kod stražara. U tom trenutku mu je prišao K.R. i ponudio prenoćište u svojoj sobi, u kojoj su navodno već spavala dva muškarca. Navodi da je te noći spavao i da se ujutro spremio za posao. Nakon ovoga, on je skoro svakog dana odlazio na ovo mjesto ali tvrdi da „ni on, ni ko drugi nije mi rekao ništa, ni morao reći, jer da bilo šta od onoga što je K.R. docnije neistinito iznio protivu mene, sigurno bi zvao drugove M.K. i K.R., pošto su spavali u istoj sobi gdje je i K.R., što je van svake sumnje.“

Poslije više od mjesec dana, optuženi je pozvan na razgovor kod direktora preduzeća, koji mu je saopštio ono što je K.R. pričao za njega. Povodom toga je R.V. zatražio da se suoči sa njim. Kada je K.R. došao na razgovor, navodno je izjavio da je R.V. legao pored njega, dohvatio ga rukom i bradom i ništa drugo. Okrivljeni je potom tvrdio da se radi o neistini i da će ga tužiti za uvredu, na šta je K.R. navodno pružio ruku R.V. u znaku pomirenja. Optuženi se pozvao i na svjedočenja onih koji su bili prisutni na tom razgovoru i koji su potvrdili njegovu izjavu. Dalje navodi:

„Fakat da mi se K.R. izvinio i pružio mi ruku, kao i to da su u istoj sobi spavali drugovi M.K. i drugi K.R., gdje je i K.R., dokaz je to da je sve što je protivu mene iznosio bilo izmišljeno i neistinito u zloj namjeri i s ciljem da mi naturi jedno najsramnije djelo, koji mi teže pada na dušu od ičega drugog, jer do sada u Crnoj Gori ovako što nije se čujalo. Pored ovog, ja sam oženjen, u svojoj 45. godini i otac troje djece, pa ova sramna ljaga pada i na moju porodicu i cijelo bratstvo porodice i njihovu do danas ničim neokaljanu čast i prošlost. Izjavljujem i to, ima pola godine da sam na radu u Braćancu, neprestano među radnicima i sa njima spavao u baraci, pa da sam takvi čojek kakvog me neistinito predstavio K.R., našao bi se neko da mi to iznese i prije K.R.(...)“

„(...) Sa izloženim, molim Prezidijum Narodne Skupštine NRCG, da me putem pomilovanja oslobodi kazne prinudnog rada na koju sam osuđen citiranom pravosnažnom presudom Sr. Suda u Nikšiću.“

Prije nego što se Prezidijum oglasio, Sreski sud u Nikšiću je dao mišljenje da se ne oprosti kazna popravnog rada u trajanju od pet mjeseci i to sljedećim riječima: „*Cijeneći razloge navedene u molbi, kao i sve spise ovoga predmeta, sud je mišljenja da osuđenom R.V. ne treba kaznu oprostiti jer da je djelo za koje je osuđen prljave prirode.*“

Iznenadujuće je da je Prezidijum dao drugačije mišljenje od suda, u smislu djelimičnog udovoljenja molbi osuđenog kako bi mu se kazna od 5 mjeseci svela na istu vrstu kazne u trajanju od jednog mjeseca. Međutim, nakon prepiske sa sudom i Ministarstvom pravosuđa, 27. januara 1950. godine Predsjedništvo Prezidijuma donijelo je rješenje da se molba za pomilovanje R.V., osuđenog presudom Sreskog suda u Nikšiću br. K. 141/49 od 3. novembra 1949. godine, ipak ne uvaži.

Ova dvoumljenja i davanje različitih mišljenja nijesu bila tipična za krivične postupke vođene u tom periodu, a pogotovo na nivou vrhovnog organa za pomilovanje, kao što je bio Prezidijum. Ostaje da se zapitamo da li su djela tzv. „protivprirodnog bluda“ kažnjavana i u nedostatku ili nepotpunosti dokaznog materijala, i to samo zato što se smatralo „*najsramnijim činom opasnim po društvo*“. Ili je pak iskorišćavano za eliminaciju ili diskreditaciju političkih neprijatelja ili tzv. narodnih izdajnika. Kada uzmemo u obzir da je osuđeni R.V. za vrijeme okupacije bio jedno vrijeme regrutovan u četnički pokret, te da su mu, jedno vrijeme, bila oduzeta građanska prava zbog aktivne saradnje sa italijanskim okupatorom, postavlja se pitanje stvarnog uzroka njegove osude, a i upornosti sudskih tijela u potvrdi presude, za koju je kao jedini dokaz, uzeto svjedočenje već spomenutog K.R.

Imajući u vidu mnoge optužnice za lakša krivična djela, kao što su uvreda, kleveta, lakša krađa ili tjelesna povreda, pa čak i pronevjera na službenoj dužnosti, za koja su osuđeni često bili pomilovani od strane Prezidijuma, a kasnije Vrhovnog suda ili Izvršnog vijeća, djela „protivprirodnog bluda“ su bila vrlo brzo i efikasno procesuirana, a osuđeni su u vrlo rijetkim situacijama bili pomilovani u smislu smanjenja kazne. Uzimajući u obzir da se radi o vrlo teško dokazivom djelu, u većini slučajeva „oštećeni“ su prijavljivali sudu ovo djelo kako bi sebe spasili od eventualne tužbe, iz pokajanja i ličnih frustracija, iz neprijateljstva prema optuženima ili čak političkih nesuglasica.

U nekim situacijama, prijave su podnošene od strane komšija, zajedničkih prijatelja ili čak rođaka optuženih, koji su vremenom postajali svjesni njihovog intimnog odnosa. Rijede je dolazilo i do masovnih hapšenja te procesuiranja većeg broja ljudi sa različitim društvenim političkim statusima. Ovo se češće dešavalo u Srbiji i Hrvatskoj, gdje su optuženi duže vrijeme bili praćeni od strane policije uz postavljanje svjedoka koji su kao špijuni dolazili na privatna okupljanja i organizovane zabave osuđenih.

Interesantno je da su većina optuženih priznavali krivicu, smatrajući da će to biti olakšavajuća okolnost, a svoja „krivična djela protivprirodnog bluda“ pravdali su psihičkim poremećajem, prirodnom anomalijom, bolešću ili devijacijom, za koju ne bi trebali ići u zatvor ili prinundi rad.

U mnogim republikama bivše Jugoslavije, pa i u Crnoj Gori često su učinioci ovog djela bili pripadnici etničkih manjina, što takođe ostavlja još jedno otvoreno pitanje u odnosima države prema manjinama. Da li se radilo o politički nepodobnim

osobama ili je po srijedi bilo nešto drugo nije lako dokazati, ali činjenica je da su brojni optuženi za djela protivprirodnog bluda, bili pripadnici nacionalnih manjina, tj. Muslimana i Hrvata u Crnoj Gori, Muslimana u Srbiji, Hrvata i Srba u Sloveniji, itd.

iii) *Manjine, stranci ili „opasni“ homoseksualci?*⁴

Presudom Sreskog suda u Kotoru, br. K. 59/48, odnosno Okružnog suda u Titogradu, optuženi G.A. je osuđen na deset mjeseci lišenja slobode sa prinudnim radom, zbog djela protivprirodnog bluda.

U presudi se navodi je optuženi slabog imovnog stanja, neoženjen, dobrog vladanja kako za vrijeme okupacije tako i po oslobođenju. Osuđen je zato „što je tokom mjeseca oktobra i novembra 1947. godine izvršio polni akt nad K. A., Njemcem – bivšim ratnim zarobljenikom, (takođe osuđenim za djelo protivprirodnog bluda), i to jedanput u transformatoru kod električne centrale u Kotoru, zatim dva puta prilikom rada u Prčanju i to u transformatoru i u šumi, a četvrti put prilikom rada kod električnog transformatora u Stolivu. Zbog toga je isti presudom ovog suda pod posl. br. K 59/48 od 21. avgudta 1948. godine osuđen na kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 30 mjeseci, u koju kaznu mu se uračunalo vrijeme provedeno u prtivoru od 23. jula 1948. godine“.

Predmet je zatim bio na rješavanju kod Okružnog suda u tadašnjem Titogradu, kao drugostepenog, koji je preinačio prvostepenu presudu tako što je izrečenu kaznu smanjio na deset mjeseci lišenja slobode.

Molbu za pomilovanje podnijela je majka osuđenog, koja je navela da je vrlo siromašnog stanja, stara i nemoćna, i da joj je osuđeni hranilac, i za istog ističe da je teško bolestan od epilepsije, a sem toga da se svojim radom borio na obnovi i izgradnji zemlje i države u toku rata, te da se ne može smatrati društveno opasnim. U molbi za oprostaj od daljeg izdržavanja kazne, navodi sljedeće:

„Samo sticajem prilika još je vrlo mlad i neiskusn, a osim toga i opterećen teškom bolešću epilepsije, mogao je da bude zaveden od degenerisanog njemačkog zarobljenika i da počini djelo za koje je osuđen. Moj sin, naime još od svoje najranije mladosti poznat je kao vrlo miran, ali vrlo vrijedan mladić. Sposobnost zdravog i pravilnog rasuđivanja za vrijeme rata i okupacije vodila ga je jedinim pravim putem: da pomaže pozadinske radnike Narodno Oslobođilačkog Pokreta (NOP-a), da kao kurir partizanskim borcima čini stalne usluge. Još prije oslobođenja Kotora dobrovoljno je stupio u Jugoslovensku Armiju, odakle je otpušten zbog nastupanja epilepsije, od koje pati. Odmah po otpuštanju iz vojske učestvuje stalno na raznim radovima obnove i izgradnje, a na Omladinskoj pruzi Nikšić - Titograd radi neprekidno za vrijeme od dvije smjene i za svoj požrtvovani rad biva nagrađen i pohvaljen i postavljen za komandira svoje radne jedinice. Sve oko ukazuje da moj sin i ne može da bude društveno opasan član, pa se sasvim osnovano može očekivati da će pomilovanje na njega uticati tako da u svome daljem radu postiže sve veće uspjehe. U nadi za hitno i povoljno rješenje ove moje molbe ostajem unaprijed vječito zahvalna“.

4 Državni Arhiv Crne Gore, fond: A.1.5.74 Prezidijum Narodne Skupštine NRCG (1946-1952), Strogo povjerljiva akta, godina 1949, fascikla 15, br. 111/49.

Sreski sud u Kotoru je dao mišljenje da se molbi G.M, za pomilovanje njenog sina, osuđenog presudom Okružnog suda u Titogradu Kž 215/48 od 28. septembra 1948. godine na deset mjeseci lišenja slobode sa prinudnim radom, radi krivičnog djela protiv prirodnog bluda, ne udovolji. Citiram razlog odbijanja molbe: „Ovakvo svoje mišljenje sud zasniva na činjenici, da su djela ove vrste po shvatanju sredine vrlo prljava, te na osnovu toga, a što je i sudu poznato, da bi se udovoljenjem molbi politički slabo odrazilo na sredinu u kojoj je optuženi živio.“

Dalje je postupak proslijeđen Prezidijumu, koje je u februaru 1949. godine donijelo rješenje da se molba za pomilovanje majke osuđenog, ne uvaži, a Ministarstvo pravosuđa je potpisalo rješenje.

Ovo je takođe jedan od slučajeva u kojem nije bilo popustljivosti od strane Prezidijuma. Stiče se utisak da ova nepopustljivost služi kao davanje primjera društvu u vezi otklanjanja „*devijantnog ponašanja*“, a politički uticaj je važniji od okolnosti pojedinca koji je prinuđen da trpi teret zbog zadovoljenja većine društva.

Sama činjenica da društvo posmatra homoseksualni odnos kao „*prljav i nemo-ralan*“ je dovoljna da se ono prihvati i procesuirao kao krivično djelo. Ova praksa, naslijeđena iz Krivičnog zakonika ranije Kraljevine Jugoslavije biće ozvaničena novim Krivičnim zakonom 1951. godine koji će u svim federalnim republikama procesuirati tzv „*protivprirodni blud*“ osoba muškog pola shodno članu 186. Iako homoseksualni odnosi između žena nijesu bili spominjani u zakonu, postoji manji broj presuda koji svjedoči o inkriminaciji lezbejskih seksualnih saglasnih odnosa.⁵

B) Presuda u Hrvatskoj – – “Buržoaski elementi u seksualnim odnosima”

i) Zatvorom protiv „bolesti“ i „akutne društvene opasnosti“

U vezi sa ovim slučajem, interesantno je predstaviti detalje o vrlo sličnom krivičnom postupku vođenom u Zagrebu iste godine. Naime, radi se o vrlo kompleksnom slučaju u kojem su dvojica optuženih proglašeni krivim za više krivičnih djela, a jedan od njih, između ostalog, i za djelo protivprirodnog bluda. U sklopu presude K226/1949, na Okružnom sudu, oba optužena su proglašena krivim za djela iz člana 2 Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države u smislu pripremnih radnji za ilegalni prelaz preko granice, zatim krivično djelo iz člana 3, t. 3 Zakona o suzbijanju nedopustive trgovine, nedopustive špekulacije i privredne sabotaze.

Međutim prvooptuženi je takođe osuđen za djelo protiv javnog morala, odnosno vršenja protivprirodnog bluda sa muškarcima u periodu od maja mjeseca 1947. pa sve do hapšenja. Osuđen je na jedinstvenu kaznu lišenja slobode, sa prisilnim radom u trajanju od 5 godina u koju se uračunava i istražni zatvor od 05. juna 1949.

5 Istorijski Arhiv u Ljubljani, fond: Okrožno sodišče 1945-1977; Državni Arhiv u Zagrebu, fond: Okružni sud 1945-1977.

6 Državni Arhiv u Zagrebu, fond: HR-DAZG-1007 Okružni sud u Zagrebu. 1949-1975, godina 1949, fascikla 31, br. K 226/49.

godine. Drugooptuženi, iako ne za protivprirodni blud, osuđen je na kaznu zatvora od 3 i po godine. Obojica su osuđena na gubitak građanskih prava u trajanju od godinu dana.

U obrazloženju presude navodi se da je prvooptuženi, osim namjere za povezivanjem u inostranstvu sa neprijateljskim grupama koje djeluju protiv tadašnjeg poretka u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji (FNRJ), vršio protivprirodni blud. Naime, optuženi je u svojoj odbrani priznao da je zaista vršio homoseksualne odnose i to u pasivnom odnosu, i da je to njegov prirodni seksualni nagon i da on protiv toga nije mogao ništa, jer je na taj načini tim putem zadovoljavao svoj seksus. Naveo je da su svi ljudi s kojima je bio u odnosima, dolazili k njemu i vršili odnose u zatvorenoj sobi. Navodim citat iz odbrane optuženog, a prenesen od strane suda u žalbenom postupku:

„Niti u jednom slučaju nije to bilo dostupno drugim licima niti vršeno na javnom mjestu. Svi koji su dolazili k njemu dolazili su uz obostrani pristanak. U svoju odbranu dalje navodi da je on od prve mladosti imao takav seksualni nagon, a da nikada nije imao sklonosti niti prohtjeva prema ženama. Molim da bude oslobođen za ovo djelo.“

Sud navodi da je na osnovu priznanja optuženog utvrđeno da je objektivni čin počinjen te da je Krivično zakonodavstvo stare, Kraljevine, Jugoslavije inkriminiralo ovu radnju kao „protuprirodan blud“ i kažnjavalo ga. „Princip izražen u Krivičnom zakoniku stare Jugoslavije u smislu člana 4 Zakona o nevažnosti pravnih propisa nije u suprotnosti sa postojećim portetkom u FNRJ“ navedeno je u presudi.

Interesantno je citirati način na koji je sud pristupio utvrđivanju razloga za kažnjavanje homoseksualnog odnosa kroz koji se afirmiše i nova socijalistička dogma:

„Moderna, medicinska nauka objašnjava pojavu homoseksualstva kao nemoralnu pojavu u seksualnim odnosima. Nesumnjivo je da se ta nenormalna pojava pojavljuje i razvija u uslovima propadanja jedne klase. Poznato je da se homoseksualstvo razvijalo i javljalo među buržoaskim elementima i da ono znači degeneraciju. Naši narodi oslobođenjem izveli su socijalnu revoluciju u zemlji. No mi smo takođe naslijedili znatne ostatke bivšeg kapitalističkog društva, koje se ni u socijalističkim uslovima nije moglo odreći svojih navika. Naprotiv, buržoaski elementi u seksualnim odnosima i dalje su podržavali i gajili razvratne seksualne odnose, koji negativno utiču na okolinu. Istina, optuženi nije vršio te odnose na taj način da bi to bilo pristupačno javnosti, ali grupa njegovih prijatelja koja je s njim stupala u odnose bila je dosta široka i na kraju krajeva o tome se u javnosti zna. Svakako da takva djelatnost nemoralno utječe na omladinu, pa ovaj sud smatra da su u radnji optuženog sadržani svi elementi krivičnog djela. Takva djelatnost je društveno opasna pa ju zbog toga treba i kažnjavati, da bi se na taj način onemogućila. Zbog toga je sud optuženog proglasio krivim kao u dispozitivu.“

Januara 1950. godine, nakon žalbe od strane prvooptuženog, Vrhovni sud je odbio istu kao neopravdanu te potvrdio presudu suda prvog stepena. U žalbenom postupku, prvooptuženi napada, između ostalog, presudu po dijelu navedenom pod tačkom I-3 i ističe, da „se danas homoseksualstvo općenito ne smatra za krivično djelo već više defektom kao pr. gluhoća i tome slično. U njegovom slučaju, da ovo djelo nije vršeno iz materijalnih razloga, niti je time pobuđena javna sablazan, pa da nema ni tih posebnih obilježja, uslijed kojih bi se njegove radnje mogle izuzetno kriminalizirati.“

Žalba sadrži veoma osjetljivu ispovjest koja svjedoči o karakteru i stepenu obrazovanja i informisanosti osuđenog. Obzirom da bi ona i danas mogla biti aktuelna, u mnogim društvima, u potpunosti je iznosim:

„Konačno, ja sam presuđen sa šest mjeseci zatvora radi vršenja protuprirodnog bluda. Smatram da ovaj moj rad ne podleže kazni, jer nije krivično djelo. Od najstarijih vremena ljudske historije i kod kulturnih naroda staroga vijeka, kod Egipćana, Grka, Perzijanaca, u islamskom svijetu, Japanu i Kini je ovaj protuprirodni blud toleriran. Tek nastupom Katoličke crkve i njenom supremacijom ovaj je blud prozvan sodomskim grijehom, sodomia rationae sexus, te je kažnjavan teškim kaznama. Katolička crkva je na reguliranje seksualnih odnosa gledala veoma strogo, te je i na brak udarila pečat sakramenta. Kako su pojedine države othrvale supremacije Katoličke crkve, to su uvele tolerantnija shvaćanja u reguliranju seksualnih odnosa, u pitanju braka, te u pitanju homoseksualstva. Prema mome znaju, sve moderne države, ne smatraju danas niti preljub niti homoseksualstvo za krivično djelo. Prema mome znanju prema novoj osnovi našeg posebnog dijela krivičnog zakona, ne smatra se niti preljub za krivično djelo, a niti homoseksualstvo. O tome, da preljub nije krivično djelo postoji već rješidba kotarskog suda III., koja to obrazlaže baš time, jer danas nije brak smatran kao nadnaravni odnos i jer se preljub ne može zapriječiti kaznama, kada život seksualni u braku ne može pružiti potrebno zadovoljenje. Još mnogo više to znači za homoseksualstvo. Prema utvđenom saznanju medicinske nauke smatra se homoseksualnost defektom, kao gluhoća ili nijemost. Homoseksualaca imade rođenih sa tom pogreškom ili uslijed teških psihičkih afekata nastalih, što se liječi naročito psihoanalizom. Ako je to defekt, koji se mora liječiti, onda to nije delikt, a odnosna osoba nije delinkvent, nego pacijent. U mome slučaju nije vršeno to iz materijalnih razloga, niti je time pobuđena javna sablazan, stoga se ne može smatrati da je to delikt. Smatram, da ne bi bilo u interesu pravosuđa, da se danas kazni homoseksualstvo, a za šest mjeseci, kada stupi na snagu nova osnova posebnog dijela krivičnog zakona, da se ne smatra više deliktom. Mi danas stvaramo novu pravnu svijest na temelju današnjih načela i shvatanja, pa bi bilo korisno, da je ista u saglasnosti danas i za šest mjeseci.

Razloge moje nastranosti ja ću još obrazložiti pod tačkom III ove žalbe. Sada naglasujem da sam ja, mladić od dvadesettri godine, impotentan radi preživjelih strahota za vrijeme okupacije. Stoga smatram, da me se ne bi trebalo kazniti za ovu inkriminaciju, a kada prvostepena presuda mene kažnjava, onda je krivo primijenila krivični zakon.

Ja sam godine 1941. bio dječak od 14 godina, kada mi je pred očima otac odveden od ustaša i svirepo pobijen. Zatim sam se skrivao kroz četiri godine u Zagrebu sa majkom, uvijek u strahu od ustaša, te sam tako postao živčano bolestan uslijed samoće i straha, da sam pao u vjersko ludilo i gradio u sobi oltare i tako zataškavao moje strahove. Kada je došlo oslobođenje, ja sam bio defektan mladić od 18 godina, te sam se upisao na teologiju i među monahe. Izrastao sam u dobi puberteta nastrano fizički i psihički, te impotentan. U tome je razlog, da sam na sektoru intimnog života postao homoseksualac, a nikakav razvrat ili slična okolnost.“

U iznošenju žalbe, osuđeni se posebno osvrće na dio kazne za „protivprirodni blud“, jer smatra svoju prirodu, iako prouzrokovanu spoljašnjim uticajima i strahovima iz rata, jednim dijelom sebe na koji ne može uticati. Postajemo svjesni i njegovog preispitivanja u vezi seksualnosti te saznanja o istoriji, religiji i filozofiji koja su bila

povezana sa tom tematikom. Iako se radi o djelimično preciznim konstatacijama, iznenađuje informisanost osuđenog u vremenu kada je protok informacija bio u potpunosti ograničen.

On traži oslobađanje od kazne za „protivprirodni blud“, uzimajući u obzir njegovu fizičko i psihičko stanje nastalo za vrijeme rata. Njegovo priznanje uz konstataciju da se radi o njegovom prirodnom seksualnom nagonu, i da odnose nije upražnjavao na javnom mjestu, te da to nije radio za materijalnu korist niti širio priču o svojoj seksualnosti, nijesu pomogli u žalbenom postupku.

U krivično-žalbenom postupku Kž30/50, Vrhovni sud je odbio prijedlog za pomilovanje. To je obrazloženo na sljedeći način:

„U osvrtu na iznesene prigovore po djelu protuprirodnog bluda, potrebno je ustanoviti, da su žalbeni prigovori u protivnosti sa narodnim pravnim shvaćanjem u odnosu na tu stvar. Protuprirodni blud ne smatra se samo kao defekt pojedinanaca, koji nema nikakvog odjeka na zajednicu. U pitanju je jedna skroz nezdrava pojava, koja se upravo kod nas uzima kao bolesan bio na društvenom organizmu, koji treba radikalno liječiti. U odnosu na skretanje ove vrste u našoj narodnoj zajednici uvijek se je na odgovarajući način reagiralo. Nema razloga, da se i danas ne povede borba protiv zla, koje znači degeneraciju društva. Prema tome princip izražen u krivičnom zakoniku stare Jugoslavije u smislu čl.4. Zakona o nevažnosti pravnih propisa donijetih prije 6. aprila 1941. i za vrijeme neprijateljske okupacije, nije u protivnosti sa današnjim pravnim shvaćanjem i današnjom našom društveno-političkom stvarnosti. Momenti materijalne pobude i prouzrokovanja javne sablazni ne ulaze kao bitni elementi u sastav krivičnog djela protuprirodnog bluda, pa je irelevantno za postojanje samog djela, da li predleže i ti momenti. U svakom slučaju okolnosti, koje je žalitelj naveo kao uslov za postojanje krivičnog djela protuprirodnog bluda, mogu djelovati već prema konkretnoj situaciji kvalifikatorno odnosno kao otežavajuće okolnosti, koje povećavaju društvenu opasnost djela i učinioca. U konkretnom slučaju prvostepeni sud je uzeo pravilno, da postoji prosječan slučaj krivičnog djela protuprirodnog bluda bez kvalifikatornih momenata i bez otežavajućih okolnosti i prema tako utvrđenom djelu izrečena je odgovarajuća kazna. Samim tim otpadaju izneseni prigovori kao bespredmetni.“

Iz obrazloženja odbijanja žalbe, možemo uvidjeti na koji način se tadašnji režim ophodio prema homoseksualcima. Iako je sve što je povezano s religijom bilo nedostupno i odbačeno, način postupanja prema homoseksualcima je bio sličan odnosu Crkve prema tzv. „protivprirodnom bludu“. Upotrijebljena terminologija kao i razlozi društvene opasnosti su bili identični religijskim stavovima kod katoličke, pravoslavne i islamske vjerske organizacije.

Sud uopšte ne pokušava da razmotri žalbu, i utvrdi njenu pravnu i procesnu osnovanost, već je bezrazložno odbacuje, a kao jedini razlog navodi zlo i društvenu opasnost.

Iz izlaganja sudija, u konkretnom predmetu, može se primijetiti da se homoseksualnost pojavljuje kao „*akutna društvena opasnost*“ u tadašnjem periodu i u toku izgradnje socijalističke Jugoslavije, kojoj je navodno za dalji i „*pravilan razvitak nesumnjivo potrebna duševno i tjelesno zdrava i moralna snažna omladina*“. Takvoj omladini neophodna je društvena zaštita od novih elemenata koji uvlače u „*razvrat i za socijalističkog čovjeka nedostojan život, na štetu interesa same omladine i naše zajednice koja toliko očekuje od nje*“. Takođe smatralo se, da je u konkretnom slučaju,

djelovanje optuženog razorno uticalo na omladinu, iz čega proizilazi da je znatno „društveno opasno“, i da optuženog kao potpuno negativnog u moralnom o političkom pogledu, treba primjerenom kaznom izolovati od društva i upotrijebiti ga, sa ostalim sličnim njemu, da pod stažnim nadzorom obavlja društveno korisne radove, ne bi li im se na taj način omogućilo da pojačaju volju u borbi protiv „nastranih seksualnih nagona“.

Posebno dirljiv, i emotivan, detalj ovog krivičnog predmeta jeste obraćanje majke osuđene osobe maršalu Josipu Brozu Titu, povodom pomilovanja. Nakon tri i po godine zatvora, majka pokušava, na očajnički način, da oslobodi sina i obraća se Maršalu Titu sljedećim riječima:

„...Moj sin u svojim mladalačkim godinama zgriješio je, no uvjeren sam da je dosadašnje izdržavanje kazne na njega toliko odgojno djelovalo, da bi mogao biti vrijedan član naše društvene zajednice. Pripominjem tom zgodom, da sam svoga sina odgajala u dobru, a takođe u nacionalnom duhu, te smo uslijed toga za vrijeme okupacije bili progonjeni, muž je bio ubijen 1941., a bile su nam uništene i sve stvari. Pomagala sam pokret prema svojim mogućnostima, što se upućuje na to, da je i današnji moj stav prema naštoj vlasti pravilan.

Isti je moj jedina jedina potpora u mojoj budućnosti danas, pa se stoga družu Maršale obraćam na vas s molbom da se mome sinu oprostí dulje izdržavanje kazne putem pomilovanja, odnosno da se pusti na uvjetni otpust. Znam da to nije redovni put, da se obraćam na Vas, no u svojoj majčinskoj brizi, poduzimam tak korak, pa se nadam da ćete moju molbu uslišati.“

Osuđeni je potom uputio i zahtjev za pomilovanje Prezidijumu Narodne Skupštine FNRJ, koji je 27. juna 1951. godine odbijen, čime je bio isprljen i posljednji pravni lijek.

Odslužio je punu kaznu zatvora, a ovaj slučaj konkretno i argumentovano potvrđuje stav tadašnjeg pravosudnog sistema, ali i djelovanje socijalističkog jugoslovenskog režima u odnosu na homoseksualce.

C) Presuda u Srbiji

i) „Aktivna“ ili „pasivna“ uloga? Odluka je na Vrhovnom sudu...⁷

Uzimajući u obzir da se „protivprirodni blud“ smatrao lakšim krivičnim djelom, posebno poslije 1951. godine, rijetko su predmeti dolazili na Vrhovni Sud. Međutim, u nekim situacijama kada je uz ovo, optuženi bio osuđen i za druga krivična djela, presuda je poprimala značaj visoke instance te je dospijevala na republički Vrhovni sud, a u vrlo rijetkim situacijama, i na Savezni Sud. U Srbiji, bilo je nekoliko interesantnih slučajeva, ali je nažalost malo toga sačuvano jer po zakonu krivični predmeti u kojima je izrečena kazna kraća od 10 godina zatvora, nijesu trajno čuvani.

⁷ Arhiv Srbije, fond G/264 Vrhovni sud NRS, 1956/Kž, fascikla 12, broj. Kž. 3402/56.

Uvid u procesuiranje homoseksualaca u doba inkriminirajućeg perioda je moguće zahvaljujući brojnim registrima, imenicima i upisnicima krivičnih predmeta u kojima je moguće ustanoviti razlog presude, lične podatke kao i visinu kazne osuđenih.

U fondu Vrhovnog suda, ipak je sačuvan manji broj predmeta u kojima se nalazi presuda Vrhovnog suda, molba za pomilovanje i presuda prvostepenog suda.

Presudom Okružnog suda u Požarevcu K.48/56 od 18. maja 1956. godine oglaseni su krivim optuženi Ž.R. i S.R. i P.J. za po jedno krivično djelo protivprirodnog bluda iz čl.186 KZ., optuženi S.S. za dva krivična djela iz čl.186 KZ., jedno ovakvo djelo pomaganjem i jedno djelo pomaganja u izvršenju krivičnog djela obljube i protivprirodnog bluda sa maloljetnim licem iz čl. 181 st.1 KZ., a u vezi čl. 20 KZ., a optuženi Ž.R. i za krivično djelo iz čl. 181. st.1 KZ.

„Optuženima Ž.R. i S.R. su za navedena dela utvrđene pojedinačne kazne zatvora u trajanju kao u izreci, te su za dela u sticaju osuđeni na po jednu kaznu zatvora u trajanju: opt. S.S. od 1 godine i 6 mjeseci, a opt. Ž.R. od 10 meseci, dok su za navedena dela optuženi P.J. i S.R. osuđeni na kazne zatvora u trajanju od po 4 meseca. Optuženi su obavezani da na ime troškova krivičnog postupka državi naknade iznos po računu, a obavezani su na ime plaćanja paušala u iznosima pojedinačno označenim i izreci. Prema optuženom M. J. je rešenjem primenjena vaspitno popravna mera – ukor.“

Presudom Kž. 3402/56, Vrhovni sud je potom odbacio kao neosnovane žalbe branioca optuženog S.S. i P.J. i potvrdio presudu Okružnog suda u Požarevcu K.38/56 od 17. maja 1956. godine u odnosu na imenovane optužene. Vrhovni sud se nije upuštao u razmatranje presude Okružnog suda u odnosu na optužene Ž.R. i S.R. i rešenja u odnosu na optuženog maloljetnog, sedamnaestogodišnjeg J.M., jer ti djelovi odluka prvostepenog suda nijesu bili pod žalbom.

Vijeće sudija Vrhovnog suda je ramotriilo sve spise ovog predmeta i pobijanu presudu u smisli čl. 353 Zakona o krivičnom postupku, pa po ocjeni navoda u žalbama zaključio sledeće:

„Optuženom S.S. za krivična dela protivprirodnog bluda iz izreke pod IV i V - u kojima je imao pasivnu ulogu – utvrđene su pojedinačne kazne zatvora u istom trajanju kao optuženima S.R. i P.J. koji su pri izvršenju tih dela imali aktivnu ulogu. Optuženi S.S. je oglasen krivim i za dela pomagnja u izvršenju krivičnih dela iz čl. 186 KZ. i 181 st.1 Kz. u vezi čl. 20 KZ. pa nije tačno tvrđenje u žalbi branioca ovog optuženog da je strožije kažnjen od izvršioca navedenih dela koji su imali aktivnu ulogu pri izvršenju istih, pošto prema optuženom J.M., kao maloletnom, nije ni izrečena kaza, a P.R. nije ni optužen za krivično delo iz člana 181 st.1 KZ. Vrhovni sud nalazi da je za ocenu stepena krivične odgovornosti učinioca krivičnog dela protivprirodnog bluda iz čl. 186 Kz, i ovakvog dela sa maloletnim licem iz čl. 181 st.1 Kz. bez uticaja uloga koju je učinilac tih dela, a pri izvršenju istih, imao.“

Sa izloženog Vrhovni sud nalazi da je optuženom S.S. prvostepeni sud izrekao pravilnu kaznu kao i optuženom P.J., na koga izrečena kazna treba i popravno da deluje, da se u buduće kloni izvršenja ovakvih dela i uticaja drugih za vršenje istih, te je žalbu branioca optuženog S.S. i optuženog P.J. Vrhovni sud odbio kao neosnovanu i odlučio kao u izreci čl. 361 ZKP.“

U većini sličnih slučajeva, sud je to pravdao činjenicom da za svako krivično djelo, pa i za ovo, traži se umišljaj, dakle svijest o svojoj radnji i njenom

zabranjenom protivprirodnom karakteru. Pa kada ta svijest postoji, kako kod pasivnog, tako i kod aktivnog subjekta, u tom slučaju krivično pravno su oba odgovorna i potrebno je obojicu kazniti. Takođe je smatrano, da krivično djelo protivprirodnog bluda mogu izvršiti dvije ili više osoba, a ima za cilj protivprirodno izvršenje polnog akta, te je razumljivo da oba aktera budu kažnjena, kako i sam Zakon predviđa.

Pojedine sudije su smatrale da se kod protivprirodnog bluda, radi zadovoljenja svoga seksualnog nagona ne smatraju osobe koje ovo obavljaju „pasivnim putem“, te da „pasivni subjekti“ ne trebaju biti procesuirani na isti način kao „aktivni“. Tvrdili su da je to bolest pasivnog subjekta koja ga prati kroz čitav život, te se u krajnjoj liniji to odmah sazna. Međutim, to je bila teza samo malog broja sudija, pa su u većini slučajeva aktivni i pasivni subjekti kažnjavani na isti način.

Interesantno je da su u Srbiji homoseksualni saglasni odnosi kažnjavani sve do 1994. godine, i to do 1951. drakonskih mjerama, do 1977. po članu 186 KZ SFRJ kao i u drugim jugoslovenskim republikama, a do 1994. po članu 110 Krivičnog zakonika Socijalistilke Republike Srbije.

D) Presuda (Slovenija) – „Ne ponovilo se“! Uslovnom protiv homoseksualnih „prestupnika“⁸

S obzirom na veću otvorenost i fleksibilnost, u Ljubljani sam očekivao neznatni broj optužnica za homoseksualne saglasne odnose.

Međutim, arhivski podaci pokazuju drugačiju sliku, pa je čak u 60-im godinama u Okrajnom (Osnovnom) i Okrožnom (Višem) sudu identifikovano na desetine presuda i to sa kaznom zatvora predviđenom članom 186 KZ SFRJ.

Naime, presudom Okrajnog suda IK482/60, a onda i potvrdom iste na Okrožnom Sudu Kž 63/61, od 30. septembra 1960. godine, optuženi H.S. i P.V. su proglašeni krivim za vršenje protivprirodnog bluda („*protivnaravno nečistovanje*“), te osuđeni na po jedan mjesec zatvora.

Međutim, s obzirom na olakšavajuće okolnosti nekažnjavanja i pri čemu prvooptuženi ima malu djecu i porodicu, a da nije bilo posebnih otežavajućih okolnosti, kazna zatvora je preinačena u prvostepenom postupku u uslovnu kaznu od jedne godine i plaćanja sudskih troškova i kazne.

Optuženi H.S., Hrvat, 38 godina, oženjen, sa dvoje male djece, zaposlen, bivši branilac Hrvatske i vojnik NOP-a., nekažnjavan, i optuženi P. V., Slovenac, 58 godina, oženjen, sa jednim punoljetnim sinom, prevoznik, upisan u vojnu evidenciju pri VO Ljubljana, takođe nekažnjavan, proglašeni su krivim zato što su:

„vršili protivprirodni blud s tim da je P.V., dana 16. aprila 1960.godine, oko 20 časova u javnom toaletu, na Trgu Francuske Revolucije u Ljubljani, ugurao svoj polni organ u zadnjicu H.S., koji je na to pristao. Time su počinili krivično djelo protivprirodnog bluda po članu 186/II te se po istom zakonu osuđuju na 1 mjesec zatvora. Po

⁸ Zgodovinski Arhiv, fond LJU 86, Okrajno Sodišče Ljubljana, Kazenske zadeve IK, fascikla 97; br. IK482/1960

članu 48 KZ obojici osuđenih izvršenje kazne se preinačuje na godinu dana uslovno, pod uslovom, da u tom periodu ne stvore isto ili bilo koje drugo kažnjivo djelo. Po članu 90/1 ZKP obojica osuđenih su dužna da plaćaju troškove krivičnog postupka, i to paušalno u iznosu od 1.000 dinara.“

U obrazloženju presude, moguće je utvrditi postupak dokazivanja, uz svjedočenja, policajaca - svjedoka i izjava optuženih.

H.S. navodi da se zaustavio u toaletu na Trgu Francuske Revolucije nakon izlaska iz kafane i da je bio pripit. Navodi da su u toaletu bili prisutni i drugi ljudi te da se ne sjeća svega dobro ali da pretpostavlja da se ništa tako nije dogodilo kako je navedeno u optužnici, i da do saslušanja nije ni čuo ni vidio da se govori o odnosu između osoba istog pola. Citiram iz obrazloženja optužnice: *„Poriče da je na saslušanju u kancelariji unutrašnji poslova pristao na seksualni odnos sa drugooptuženim. Podsijeca kako ga je, prije dvije godine kad je došao u Ljubljanu, u toaletu ispod Tromostovja, neki muškarac počeo da ga dira za polni organi, te govori, da osim tog slučaja nije ništa slično doživio i negira da se u Ljubljani upoznao i družio sa homoseksualcima.“*

„Drugooptuženi P.V., koji negira ovo djelo i krivicu, navodi u svojoj odbrani, da je te večeri zaista ušao u navedeni toalet da obavi malu nuždu. Dok je vršio nuždu, prvooptuženi se nagnuo nad njim, vjerovatno, jer je bio pijan i da ga je gurnuo. U tom trenu su prišla dva policajca, koji su ih zatim legitimisali i uzeli lične podatke. Poriče, da su jedan drugog dirali za polni organ, kao i da je prvooptuženom ugurao polni organ u zadnjicu, odnosno navodi da se među njima nije ništa dogodilo, te poriče da su obojica imali spuštene pantalone. On takođe negira da je priznao policajcu da ga je prvooptuženi dirao za polni organ.“

Na Sudu su svjedočili i policajci (milicioneri) koji su uhapsili optužene. Naveli su da su u toaletu čuli neko komešanje i opazili guranje među dvije osobe. Kad su ih osvijetlili džepnom lampom, obojica su navodna navukla pantalone i pravila se da vrše nuždu. Policajac P.J. tvrdi da je u toku identifikacije optuženih, na njegovo pitanje prvooptuženom je li homoseksualac, on to potvrdio i da je priznao da se sa drugooptuženim dirao za polni organ.

Službenik Ministarstva unutrašnjih poslova iz Ljubljane D.B. svjedočio je kako su obojica priznala da su saglasno imali seksualni odnos. Naime, prvooptuženi mu je takođe priznao da je prije dvije godine zašao među homoseksualce i upoznao ih. Zatim, on je prestao da poriče da ne zna šta je homoseksualnost, kad ga je svjedok podsjetio da je 1959. godine radi slične radnje protiv njega pokrenut postupak. „Potom, je optuženi detaljno ispričao šta se dogodilo, da ga je drugooptuženi opipavao za polni organ i po zadnjici te ga nagovarao na odnos pri čemu je on pristao da mu ugura polni organ u zadnjicu. Kada je u toalet ušao policajac, obojica su bila iznenađena. Dalje se ispovijedao kako se ne slaže sa ženom i da zbog toga živi odvojeno, pa se navukao i na protivprirodni blud, koji mu posebno prija kada je pijan. Sa druge strane, H.S. je plaćući obećao da to više neće ponoviti. U daljem ispovijedanju, navodi kako mu je P.V. prišao i počeo ga dirati za polni organ, što se njemu sviđelo, pa je i priznao protivprirodni blud. Dalje navodi kako je navedeni toalet poznat kao mjesto za okupljanje homoseksualaca bezbjednosnim organima te da se baš iz tog razloga vršila kontrola od strane policije.“

„Iz izvještaja PLM Ljubljana rezultira da us obojica optuženih uhapšeni na večer 16.04.1960. u toaletu na Trgu Francuske Revolucije u Ljubljani, i to, prilikom dolaska policajca koji je osvijetlio obojicu, koji su u tom trenutku navukli gaće i odvojili se jedan od drugog, te da je poslije toga prvooptuženi to priznao, a drugooptuženi izjavio da ga je H.S. dirao za polni organ. Iz ovoga se može zaključiti da su se obojica dirali za polni organ te da su isto priznali. Po završenom dokaznom postupku, sud smatra da je krivično djelo optuženih u potpunosti dokazano. Iako policajci svjedoci nijesu direktno vidjeli obojicu u seksualnom odnosu, ipak je lako zaključiti s obzirom na njihovo zadržavanje u toaletu, za koji se znalo de je mjesto u kojem se okupljaju homoseksualci. Svjedoci su takođe čuli poklizavanje i u trenutku kada je policajac osvijetlio toalet, oba optužena su povukli pantalone, koje su im bile spuštene, odvojili se jedan od drugog i pravili se da vrše nuždu. Obojica su policajcu priznali da su se dirali za polni organ, a svjedok P.J. je insistirao u suočeljavanju obojice u toku kojeg je drugooptuženi izjavio da je dirao prvooptuženog za polni organ...Kao što slijedi iz dokaznog postupka, prvooptuženi, po svjedočenju D.B, je priznao da je dozvolio drugooptuženom da vrši protivprirodni blud, i takođe na glavnom pretresu prvooptuženi pretpostavlja da je to moguće i takođe govori da D.B u svojoj izjavi nije lagao.

Po ustanovljenom činjeničkom stanju, utvrđeni su svi elementi krivičnog djela protivprirodnog bluda po članu 186/2 KZ za koje je predviđena kazna zatvora od jedne godine. U toku utvrđivanja kazne sud je uzeo u obzir olakšavajuću okolnost neosuđivanosti oba optužena, pri čemu je prvooptuženi otac dvoje male djece za koju mora brinuti, a posebnih otežavajućih okolnosti nije bilo. U skladu sa izrečenom presudom, oba osuđena su dužna da plate troškove krivičnog postupka.“

U krivično-žalbenom postupku na Okrožnom ili Višem sudu dana 28. februara 1961. godine presuda je potvrđena a žalba označena kao neosovana. Žalbu je uputio P.V., a ista je odbijena i osuđeni je dužan nadoknaditi troškove novog pokretanja postupka. Iz razloga navedenog u prvostpenoj presudi, Okružni sud je smatrao da: “je kazna koju je odredio prvostepeni sud pravilno odmjerena i da odgovara ozbiljnosti počinjenog djela i krivici optuženog. Izvršenje izrečene zatvorske kazne ipak je bila pre-ninačena u uslovnu, shodno članu 48 KZ te zavisi od budućeg ponašanja osuđenog, da li će se prvobitna kazna izvršiti ili ne.“

U ovom postupku u nijednom momentu nije uzeta kao otežavajuća okolnost, vršenje seksualnih radnji na javnom mjestu bilo da se radi o hetero ili homoseksualnom odnosu. Što znači da su obojica optuženih inkriminirani zbog upražnjavanja tzv. „protivprirodnog bluda“ shodno čl. 186 st. 2 KZ SFRJ, odnosno pretpostavke da je to djelo učinjeno, jer ni jedan svjedok nije direktno mogao to potvrditi. Naime, dokazi se temelje na izjavama optuženih u policijskoj stanici i kancelariji MUP-a u Ljubljani, koje su isti kasnije demantovali. Činjenica je da su obojica bili u toaletu, ali isto tako nijesu bili direktno zatečeni u seksualnom odnosu. Ne možemo ni znati u kojima okolnostima su optuženi, ako uopšte i jesu, priznali ovo djelo i da li je to priznanje urađeno pod torturom. Interesantno je da je sud smatrao homoseksualnost krivičnim djelom u ravni sa ostalim krivičnim djelima protiv javnog morala, poput silovanja, zlostavljanja maloljetnih lica i slično, te je smatrao da se ono ne mora ponoviti u budućnosti i tražio od osuđenih da ne potpadnu ponovo pod uticaj te „društveno opasne i nemoralne pojave“, kako ne bi strožije bili osuđivani.

Registrovani su slučajevi u kojima je ista osoba osuđivana više puta, i u tom slučaju je trpio dužu kaznu zatvora.

Ovaj, kao i mnogi drugi slučajevi iz Ljubljane su pobili mišljenja mnogih istoričara, pravnika i profesora o nepostojanju ove vrste presuda i tvrdnje da je član 186 bio samo mrtvo slovo na papiru.

IV Društvena kriminalizacija – – borba za vizibilitet i prava od postkomunizma do danas

U periodu kriminalizacije, u 60-im i 70-im godinama prošlog vijeka, u tadašnjoj, jugoslovenskoj, štampi se pojačala rasprava o pitanjima homoseksualaca i lezbejki, iako fokusirana više na pokrete za unapređenje prava u zapadnoj Evropi i u Sjedinjenim Američkim Državama. U stvari, mnogi od tih članaka su bili preuzeti i prevedeni direktno iz zapadnih publikacija poput „Newsweeka“, „Time“ i „Le Monde“. Bilo je i nekih senzacionalističkih članaka o pokušajima ugovaranja brakova za homoseksualce u Holandiji, Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Američkim Državama. Bilo je manje pažnje usmjereno na položaj homoseksualaca u Jugoslaviji, što je i smanjilo šanse za uspjeh za unapređenje prava i društvenog statusa homoseksualaca i lezbejki, koji su se u to vrijeme još uvijek smatrali prvenstveno zapadnim fenomenom.

Međutim, događaji na Zapadu imali su uticaj na formiranje stavova prema homoseksualnosti u Jugoslaviji, a to se može vidjeti u članku koji je 1979. godine Vesna Kesić objavila u liberalnom nedeljniku „Start“. Poznata hrvatska feministkinja i aktivistkinja je pisala o pokretima za prava homoseksualaca na Zapadu, s argumentima za i protiv homoseksualnosti. Njen zaključak je bio da se homoseksualci nimalo ne razlikuju od heteroseksualaca, izuzev njihove seksualne orijentacije, te da se ne radi o neprirrodnom ili nemoralnom ponašanju. Budući da je bila istaknuta osoba Hrvatskog feminističkog pokreta, koji je nastao u kasnim 70-im, ovaj članak je pokazao u kojem pravcu će se razvijati debata između feminističkog aktivizma i gej i lezbejskih pitanja. Ovaj novi talas feminizma, koji se pojavio u Jugoslaviji 70-ih godina, favorizovao je održavanje prve javne rasprave o lezbejskom pitanju, koji je predstavljao ujedno i prvi korak ka stvaranju nove grupe aktivista. Prva od ovih grupa formirana je u Sloveniji sredinom 80-ih, kada počinje i nova era gej i lezbejske istorije bivše Jugoslavije, u razdoblju u kojem homoseksualci i lezbejke stiču više vidljivosti u društvu.

Aprila 1984. godine održan je prvi festival gej kulture u Ljubljani, koji je prethodio osnivanju prve gej organizacije, u decembru iste godine. Festival i organizacija su se zvali „Magnus“ po poznatom njemačkom seksologu Magnusu Hirschfeldu. Šestodnevni festival - koji je po prvi put zvanično otvorio, iako privremeno, „gej mjesta“ na različitim lokacijama u Ljubljani – uključio je i izložbu evropskih i američkih štampanih gej medija, priredio razna predavanja, uključujući i predavanje francuskog teoretičara Guya Hocquenghema i projekcije filmova poput Fassbinderove „Gorke suze Petre von Kant“, William Friedkinove „The Boys in the band“ i „Cruising“ itd.

Berlin je postao referentno mjesto za gej i lezbejske pokrete u Ljubljani, što je i rezultat slične queer kulture i društvenog poimanja. (*Kuhar, 2001, str. 26*)

U ovom kontekstu važno se osvrnuti na period i na društvene promjene koje su zahvatile bivšu Jugoslaviju krajem 80-ih.

Post-komunizam je odmah postao ekonomska, politička, socijalna, kulturna, umjetnička stvarnost, ali šta je sa promjenama i dešavanjima u vezi seksualnosti? Da li se sve osim rodni uloga i seksualnosti brzo promijenilo? Potrebno je odraditi za početak analizu perioda koja bi mogla pomoći u razumijevanju veza između društvenih i seksualnih promjena, između specifičnih makro i mikro dimenzija društvenog života u postkomunizmu.

Godine 1989. počela je nova epoha uoči pada „gvozdene zavjese“ i to u znaku spontanog i lančanog sloma komunizma, tj. državnog socijalizma, koji nije bio predviđen od strane sovijetologa i drugih društvenih naučnika. (*S. Bianchini, G. Schöpflin, P. Shoup, 2002, str. 99*). Promjena je bila duboka u smislu da je uticala na svaki aspekt društvenog života. Nekada komunističke države i društva su doživjele promjenu od autokratije i autoriteta jednopartijskog modela ka demokratiji i pluralizmu. Ideološki monopol komunističke utopije ustupio je prostor političkom tržištu različitih, često suprotstavljenih koncepata i orijentacija. Država je prestala da vrši skoro potpunu kontrolu nad društvom.

Propast socijalističkog eksperimenta u vezi hiperegulacije ekonomije zamijenjen je tržišnim sistemom, što je zahtijevalo velike pravne i makroekonomske reforme počevši sa širokim i kontroverznim procesom privatizacije.

Državna sredstva su otvorena za konkurenciju, koja često imaju kriminalni ili polu-pravni karakter, a rijetke prilike za uspjeh stvorile su veliku potražnju za tradicionalno jakim političkim klijentelizmom. Novi ekonomski sistem zahtijeva nove institucije, a reforme se obično uvode kopiranjem zapadnih standarda, što često dovodi do konflikta s lokalnim običajima i neobučanim administratorima, iako pojedini hibridi starih i novih institucija, pogotovo na pravnom području, nijesu rijetkost.

Podstaknut političkim i ekonomskim promjenama, dominantni sistem vrijednosti baziran na kolektivizmu, počeo je poprimati individualistički karakter. Politička participacija na temelju individualnog glasanja i tržišne konkurencije proizveli su novu percepciju društva. Ideja egalitarnog ili klasno podijeljenog društva zamijenjena je saznanjem da se društvo sastoji od slabo povezanih pojedinaca koji teže ostvarivanju njihovih interesa ili češće, pokušavaju se održati samo na površini. To je dovelo do atrofije tradicionalnih društvenih veza (*F. Bönker, K. Müller, A. Pickel, 2003, str. 19*).

Sve u svemu, ove brze promjene omogućile su zemljama srednje, istočne i jugoistočne Europe, da uđu u proces globalizacije, prije svega u ekonomskom, pa i u političkom (u smislu proširenja Evropske unije) i kulturnom smislu. Tokom 1990-ih postkomunističke zemlje su postale društva otvorena za međunarodnu trgovinu, protok informacija i kulturne uticaje.

Odmah nakon „Velike transformacije“, prevladavalo je raspoloženje visokog optimizma. Došlo je do olakšanja jer je stari režim konačno bio mrtav, a povećala se nada za brзом vesternizacijom, što je predstavljalo zapadni prosperitet i stil života.

Međutim, entuzijazam se brzo umirio kada su se pojavili brojni problemi uzrokovani kompleksnim zadatkom istovremene transformacije političkih, ekonomskih i društvenih struktura. Na makro nivou, normativni vakum i politička nestabilnost - podstaknuti političkim borbama, slabim vladama, etničkim razdorima, nepravilnostima u preraspodjeli prava vlasništva, te povećanjem korupcije (*Sojo, 1998, str. 36*) - dovele su do „delegitimizacije javne sfere“ (*S. Bianchini, ..., 1999, str. 121*). Porast nepovjerenja u državne institucije i političko nezadovoljstvo zamijenili su početni entuzijazam koji je proces tranzicije započeo. Svakodnevni život postao je prožet frustriranim političkim raspravama u kojima se zvanične politike opsesivno krive za sve nevolje života. Kratkotrajni kulturni optimizam i neograničene mogućnosti su bile završene, a nastupili su pesimizam i cinizam. Tranzicijski troškovi su došli u raznim oblicima i to kroz: sve veći porast nezaposlenosti, siromaštva, socijalne nejednakosti i mortaliteta, kao i padu kvaliteta javnih usluga, kao što su zdravstvo i socijalna zaštita, te široka percepcija odsustva vladavine prava, koji su zatim stvorili novu nasilnu društvenu stvarnost. Mali broj postkomunističkih država su uspjele da uđu u korak sa Zapadom, a većina su se našle u gorjoj situaciji nego prije.

U drugoj polovini 1990-ih, nekoliko postkomunističkih zemalja, poput Slovenije, Poljske i Mađarske, počele su da pokazuju prve znake uspješne promjene. Ipak, većina ostalih država su ostale prepuštene borbi sa mnogim strukturnim i proceduralnim problemima.

U različitim društvima formirane su praznine, a naročito u političkom, ekonomskom i kulturnom životu Jugoslavije, koje su znatno oslabile novi sistem. Društvo se našlo bez institucionalne podrške, koje su dodatno oslabljene stvarajući veliku društvenu dezorijentaciju. Te slabosti su iskorišćene od strane političara koji su ljudima obećali novu budućnost. U trenutku kada su nestali stubovi nacionalnog i kulturnog identiteta, došlo je do razbuktavanja nacionalizma i povećane etničke i vjerske netrpeljivosti. Umjesto da se gradi prosperitetna budućnost, društvo se odlučilo za formiranje različitih i strogo definisanih i „čistih“ identiteta, obilježenih istom religijom, etničkom pripadnošću, nacionalnim porijeklom, jezikom itd. Ova podjela identiteta je dovela do razilaženja ljudi koji su živjeli u istoj državi preko sedamdeset godina. U situaciji u kojoj je vladala mržnja i netolerancija bilo je vrlo malo prostora za izražavanje slobode, pa i u smislu seksualnosti i rodnog identiteta. Ipak, devedesete godine su dovele do pravnih i socijalnih promjena koje su uticale na dekriminalizaciju i liberalizaciju u izražavanu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Moguće je da je ovo i rezultat vremena i međunarodnog pritiska na institucije kako bi odstranile neprihvatljive zakone i norme.

Dakle, odakle možemo početi kako bismo procijenili uticaj postkomunističke tranzicije na rodni identitet i seksualnost, ili na LGBT zajednicu, koja se i dalje kulturno doživljava kao „drugačija“? Prema istorijsko-sociološkom pristupu, proces društvene regulacije seksualnosti je utemeljen na društvenim institucijama, kao što su religija, porodica, sekularne institucije, škola, zakoni i medicina, koje proizvode ili reprodukuju ideologije, norme i definišu društvena očekivanja (*Parsons, 1996, p.45*). Uprkos činjenici da je svako kompleksno i moderno društvo dinamičan sistem u kojem veći broj ideologija koegzistiraju, stvarajući seksualne subkulture, smatra se da skup dominantnih ideja upravlja rodnim ulogama, seksualnošću,

te utiču na ravnotežu moći u bilo kojem trenutku u historiji. Tri glavne potpore društvene regulacije seksualnosti - religija, porodica i sekularne institucije - doživjele su duboku promjenu nakon 1989. godine. Oslobođene stroge kontrole sistema jednopartijske vladavine, crkva je postala sveprisutna društvena i politička snaga koja utiče na procese odlučivanja čak i oko jednostavnih pitanja javnog morala. Pokazujući znake rasta nestabilnosti i prije početka tranzicije, porodica je postala manje popularna i slabija nego ikad prije. Imperativi novog sistema, a posebno političkog i ekonomskog, promijenili su postojeće državne institucije, uključujući pravosudni sistem, često formalno preuređen i usklađen za zapadno-evropskim i to pod pritiskom međunarodnih organizacija.

S obzirom da status manjina, LGBT zajednice i rodnog identiteta zavisi o gore navedenim procesima, neophodno je proučiti tok historije sa svim posljedicama koje su oni imali u društvu. Promovisanje ljudskih prava i demokratizacija ne dešavaju se iznenada, već je potrebno određeno vrijeme kako bi postali ravnopravni dio društva u tranziciji. Neke od zemalja su pokazale da im je potrebno manje vremena i truda nego druge, a ova studija bi trebala pokazati različite dinamike u državama i međusobno ih uporediti. Rezultat brže demokratizacije i izgradnja institucija takođe uključuje poboljšanje pravnog i političkog statusa svih komponenti društva, uključujući i manjine. To takođe podrazumijeva povećanje nivoa svijesti o ljudskim odnosima, bržu afirmaciju slobode, jednakosti i građanskih prava. Društvo postaje otvorenije za različitosti, a to olakšava i formiranje raznih pokreta i organizacija koje se bave promocijom pozitivnih i realnih stavova svega onoga što se doživljava kao „drugačije“, a time i olakšava sensibilizaciju samog društva. Moglo bi se reći da su zemlje poput Slovenije, Hrvatske, Mađarske i Češke postigle viši nivo demokratskog napretka. S druge strane, još uvijek postoje mnoge zemlje koje imaju još puno toga da urade kako na društvenom tako i na političkom i pravnom nivou. To ne znači da te zemlje, među kojima je i Crna Gora nemaju organizacije i pokrete koji se bore za unapređenje ljudskih prava i jačanja institucija. Tri stuba društvene regulacije su, međutim, još uvijek u krizi i zahtijevaju vrijeme i trud kako bi se pokušalo naći rješenje za njihovu mirniju koegzistenciju. Javne ustanove još uvijek podliježu uticajima religije i tradicionalnih porodičnih veza, koje izazivaju porast korupcije, netolerancije, nepotizma, što je tipično za patrijarhalno društvo. U tim uslovima, sve aktivnosti uključene u promociju „drugačijih“ ili „manjina“ naći će se u sukob sa društvom.

Nevladine organizacije su manje transparentne i prisiljene da rade s puno rezervisanosti i to na mjestima daleko od opasnosti. Vjerske zajednice su u suprotnosti s radom tih organizacija, tako da svaki tip aktivnosti u cilju podizanja svijesti, na lokalnom (poput konferencija, rasprava susreta sa studentima) ili na nacionalnom (projekti, obuke, demonstracije, veće manifestacije, politički pritisak za unapređenje prava i vizibilnosti) su spriječene, usporene ili čak unaprijed blokirane.

Prije 1989., religija je bila pod strogom kontrolom Komunističke partije u većini pomenutih društava, pa je i uticaj crkve bio strogo ograničen ili obeshraben od strane države. Poslije 1990., najmanje dva elementa, osim pada komunističkog režima, su se udružili kako bi stvorili uslove za eksploziju religioznosti. Prvi je nesigurnost i psihološki troškovi izazvani procesom ekonomske, socijalne dezorijentacije i smanjenjem životnog standarda. Drugi element je ponovno rođenje nacionalnih identiteta. S obzirom da je

istorijska „nacionalna religija“ ključni element nacionalnog identiteta, nije iznenađujuće što je u zemljama gdje su se etnički sukobi dogodili tokom 1990-ih, religija postala važan etnički element i jedan od sredstava društvene mobilizacije. Postkomunistički dio Evrope se suočio sa naglim porastom religioznosti, dok je na Zapadu procenat religioznih ljudi znatno opao u posljednjih nekoliko decenija (*European Value Survey, 2002*).

Porast religioznosti, njen društveni uticaj i povećanje percepcije Crkve kao najvišeg moralnog autoriteta ojačao je konzervativne stavove i usporio liberalnije i demokratskije političke inicijative, posebno u oblasti abortusa, seksualne edukacije, homoseksualnosti, rodni uloga i nasilja u porodici. Socijalni i ekonomski problemi, porast nezaposlenosti, pad štednje stanovništva imali su negativan i direktan uticaj na dinamiku bračnog života i porodice.

Iako ne postoje empirijski podaci, moguće je pretpostaviti povećanje učestalosti međuljudskih napetosti i sukoba. Uprkos činjenici da je trend razvoda brakova i pojava alternativnih oblika brakova uglavnom rasprostranjen na Zapadu, aktualne statistike o razvodima zemalja u tranziciji su iznenađujuće s obzirom da prevazilaze zapad (*UNDP statistics, 2003., 2012*). To ne znači da je bračna nestabilnost jednostavno eksplodirala nakon 1989. kao i to da je proces tranzicije sam po sebi inicijator povećanja razvoda brakova. Taj proces je već bio prisutan tokom 80-ih, a posebno u zemljama poput Mađarske, Rusije i Čehoslovačke, s tim što je proces tranzicije ubrzao te trendove. Reakcija vjerskih i nacionalističkih krugova je bila brza, ali očito nedovoljno efikasna.

Pro-natalitetna i pro-reproduktivna retorika pokazala su se previše zastarjelim i u suprotnosti sa novim, globalizovanim kulturnim očekivanjima. Alternativni oblici zajedničkog života, s netradicionalnim seksualnim praksama i normama, su nastavili da dobijaju na popularnosti kod mlađih generacija u tranzicijskim zemljama.

U ovoj situaciji, proces institucionalne transformacije je usporen, iako je od početka tranzicije, jačanje i demokratizacija institucija bio prioritet. Za međunarodne konsultante i svjetske finansijske institucije, zadatak reforme pravnih, ekonomskih, političkih i društvenih institucija je najvažnija tačka. To se, međutim, pretvorilo u vrlo mukotrpan i frustrirajući posao, koji nije pokazao linearni napredak. U nekim zemljama, kao što je već pomenuto, institucionalne reforme su bile relativno brze i uspješne i nove institucije su se pokazale efikasnim kako u konsolidaciji obavljanja poslova po novim pravilima, tako i u pružanju podsticaja za razvoj civilnog društva. Jednostavnije rečeno, institucionalna reforma u postkomunističkim društvima imala je dvije glavne karakteristike: a) da bude po ugledu na zapadne standarde, b) ohrabivanje učešća građana u samom procesu. Oba elementa su vrlo važna, a doveli su i do novog institucionalnog statusa usmjerenog na prava pojedinaca, koja su u velikoj mjeri bili odsutni u starom zakonodavstvu.

Otvorenost prema građanskim inicijativama i učešće različitih interesnih grupa u pitanjima od javnog interesa imao je dugoročne prednosti, a čiji je rezultat veća transparentnost javne kritike, kao i u regulaciji „privatne sferi“. Zlostavljanje i nasilje u porodici, seksualno uznemiravanje, trgovina ženama su u značajnijoj mjeri bili procesuirani od strane države, iako često nesankcionisani na sistematski način. Štaviše, intenzivan politički pritisak, pogotovu iz Evropske unije, doveo je do važnih zakonskih novina u oblasti roda i seksualnosti. Konkretno, treba spomenuti: dekri-

minalizaciju homoseksualnih odnosa u Ukrajini u 1991., Rusiji 1993., Bjelorusiji i Srbiji 1994., Albaniji i Moldaviji 1995., Makedoniji 1996., Bosni i Hercegovini 1998., Jermeniji i Rumuniji 2002.

Kao što se možete primijetiti, u mnogim tranzicijskim zemljama dekriminacija homoseksualnosti je nedavni događaj. Često, promjena u zakonu je rezultat međunarodnog pritiska i smatran je od strane domaćih političkih elita kao mogućnost pristupa međunarodnim organizacijama. Uzimajući u obzir da se ne radi o rezultatu unutrašnjih političkih aktivnosti, kao ni širokog javnog konsenzusa o ljudskim pravima, isključenje homoseksualnosti iz krivičnog zakonodavstva nije imalo nikakvu povratnu informaciju od društva. To je prouzrokovalo interne rasprave, uključujući i civilno društvo, vjerske institucije, različite političke frakcije itd. Budući da su kampanje za podizanje svijesti i edukacija o slobodi i pravima LGBT zajednice izostale, nije došlo do konsenzusa o zakonodavstvu. Bilo je i predloga za održavanje referendumu u nekoliko zemalja, kao npr. u Rumuniji 2001. Ankete, koje je sproveo Gallup 2003. u Rumuniji, pokazale su da je 45 % ispitanika i dalje smatralo da homoseksualci ne bi trebali biti tretirani kao ostatak društva, 37 % je izjavilo da bi homoseksualnost i dalje trebalo biti kažnjivo, a 40% se izjasnilo da bi homoseksualcima trebalo biti zabranjeno da žive u Rumuniji (*Gallup Report, 2003*).

Nasleđe komunističkog režima u balkanskim zemljama uključuje i važnost nacionalnih vrijednosti u javnom diskursu kao vrlo nestabilno razdvajanje javne od privatne sfere. U slučaju seksualnih manjina, to razdvajanje se ispoljava u kriminalizaciji homoseksualnih saglasnih odnosa između odraslih osoba, čak sve do kraja 90-ih godina, s izuzetkom na Bugarsku (1968), Crnu Goru (1977), Sloveniju (1977) i Hrvatsku (1977). Nedostatak volje za dekriminacijom ovih odnosa nalazi se u tezi nacionalista koji smatraju LGBT zajednicu, opasnom i nepovoljnom za očuvanje tradicionalne porodice i stila života pod uticajem religije, kao što je u slučaju Srbije, Bosne i Hercegovine, Makedonije i Rumunije.

Već je napomenuto kako bi unapređenje ljudskih prava imalo stimulatívno dejstvo na političke i ideološke dominacije komunizma u istočnoj Europi. U mjeri u kojoj to pokazuje diskontinuitet između komunističkih i post-komunističkog razdoblja, očekivali bismo da će se postkomunističko društvo više zalagati za promociju i zaštitu ljudskih prava. Očigledno da to nije bio slučaj, već su većina postkomunističkih država često „izdali“ svoju posvećenost za unapređenje ljudskih prava i sloboda.

Međutim, tek krajem 90-ih godina prava LGBT osoba su bila uključen kao sastavni dio ljudskih prava u većini istočne Evrope. Od tog momenta zaštita LGBT populacije se temelji na međunarodnom pravu i međunarodnim mehanizmima i praksama ljudskih prava, sa argumentacijom da LGBT prava nijesu „nova“, već da proizilaze iz principa univerzalnih ljudskih prava. U Evropi, Parlamentarna skupština Savjeta Evrope i Evropskog parlamenta su naglasili potrebu da se okonča diskriminacija na temelju seksualne orijentacije, bilo za države članice ili ne. Amsterdamski ugovor, usvojen od strane EU 1997. posebno se odnosi na borbi protiv diskriminacije na temelju seksualne orijentacije. Evropska Konvencija o osnovnim ljudskim pravima i slobodama, te osnivanje Savjeta Evrope, su takođe afirmisale LGBT prava sa rezolucijama iz 1980., i redovnim preporukama Savjeta Evrope svojim članicama za podržavanje prava LGBT osoba. Pod tim pritiscima, a ponekad i političkom voljom

(u slučaju Slovenije i dijelom Hrvatske), većina zemalja bivše Jugoslavije je proširilo zakonodavstvo u smislu borbe protiv diskriminacije na temelju seksualne orijentacije ili rodnog identiteta. Slovenija je otišla i korak dalje legalizacijom istopolnih zajednica 2006. godine. Iako se situacija uveliko razlikuje od zemlje do zemlje, od prilično rasprostranjenog prihvatanja u Sloveniji do ekstremne homofobije u Bosni i Hercegovini, Makedoniji i dijelom u Crnoj Gori i Srbiji, status seksualnih manjina u ovim društvima se ne čini vrlo stigmatizovanom i izgleda da postoje poboljšanja u političkim, pravnim i društvenim sistemima. Postoje dva argumenta u prilog optimističkoj tezi: prvo, spoljno-politički pritisak, koji je posebno aktivan u procesu pristupanja Evropskoj Uniji. Drugi argument ukazuje na postojanje nove generacije LGBT aktivista, čija se sve veća vidljivost i djelovanje, može pripisati u velikoj mjeri razvoju civilnog društva u istočnoj Evropi nakon 1989. Prateći smjernice međunarodnih praksi i borbi u oblasti ljudskih prava, i uz sve brojniju kolektivnu akciju, njihova agenda je sve više proaktivna i često ispraćena medijima. Štaviše, unutrašnja politička stabilnost i konsenzus su neizbježni kako bi se zagarantovala osnovna ljudska prava LGBT osoba i radilo na njihovom punom prihvatanju u društvu.

Kako bi se olakšalo unapređenje statusa LGBT potrebno je uvođenje sistemskog seksualnog obrazovanja u školama, što ne postoji u većini postkomunističkih država. Nekoliko pokušaja da se uvedu sveobuhvatni programi često su bili suočeni sa jakim otporom. Potrebno je još vremena i truda da bi sistem obrazovanja kvalitetno i integrativno uključio LGBT tematiku. Veza između prošlosti i sadašnjosti ne samo da će se rekonstruisati tok istorije, ali to će ponuditi i nove perspektive u pokušaju da se daju pravi odgovori na sve poteškoće koje LGBT osobe susrijeću na Balkanu.

je kažnjavan teškim kaznom. Katolička crkva je na reguliranje seksualnih odnosa gledala veoma strogo, te je i na brak udarila pečat sakramenta. Kako su se pojedine države, obilivale suprotnosti Katoličke crkve, to su uvele tolerantnija shvaćanja u reguliranju seksualnih odnosa, u pitanju braka, te u pitanju homoseksualstva. Prema mojem znanju, sve moderne države, ne smatraju danas niti preljub niti homoseksualstvo za krivično djelo. Prema mojem znanju prema novoj osnovi našega posebnoga djela krivičnog zakona, ne smatra se niti preljub niti krivično djelo, a niti homoseksualstvo. O tome, da preljub nije krivično djelo postoji već rješenja kotarskog suda III., koja to obrazlaže time, jer danas nije brak smatran kao nadnaravni odnos i jer se preljub ne može zapriječiti kaznom, kada život seksualni u braku ne može pružiti potrebnu zadovoljenju. Još mnogo više to važi za homoseksualstvo. Prema utvrđenju savremene medicinske nauke smatra se homoseksualnost defektom, kao gluhoda ili njezost. Homoseksualnost imaće rođenih sa tom porrećkom ili usljed teških psihičkih afekata nastalih, što se liječi naročito psihofarminom. Ako je to defekt, koji se mora liječiti, onda to nije delikt, a odnosno osoba nije delikvent, nego pacijent. U mojem slučaju nije vršeno to is materijalnih razloga, niti je pobudjena javna osudna, stoga se ne može smatrati, da je to delikt. Smatram, da nebi bilo u interesu pravosuđa, da se danas kazni homoseksualstvo, a za šest meseci, kada stupi na snagu nova osnova posebnog djela krivičnog zakona, da se ne smatra više deliktom, ni danas stvaramo novu pravnu svijest na temelju današnjih nauka i shvaćanja, pa bi bilo korisno, da je isto u sa glasnosti danas i za šest mjeseci. Razloge mojih nastranosti ja ću još obrazložiti pod tačkom III. ove žalbe. Sada naglašujem da sam ja, mladić od dvadesettri godine, impotentan radi preživjelih strahota sa vrijeme okupacije. Stoga smatram, da me se nebi trebalo kazniti za ovu inkriminaciju, a kada prvostepena presuda moju kaznjava, onda je krivo primjenila krivični zakon.

BRANKO ANTON U ZAGREBU

III.

Ja sam godine 1941 bio dječak od 14 godina, kada mi je pred očima odveden otac od ustaša i svirepo pobijen. Zatim sam se sakrivao kroz četiri godine u Zagrebu, u tajnici, uvijek u strahu od ustaša, te sam tako postao živčano bolesan usljed straha i straha, da sam bio u vjerske ludilo i radio u sobi o oltaru istako ustašavao moje strahove. Kada je došlo oslobođenje ja sam bio defektan mladić od 16 godina, te sam se uplao na teologiju i u školu monaha. Imao sam u dobi puberteta nastrano fizički i psihički, te impotentan.

Zaključak

Ovo istraživanje ukazuje na potrebu za još temeljnijom pretragom dokumentacije i to u manjim gradovima, manjim sredinama, bivše Jugoslavije, kako bi se registrovala i predstavila nepravda učinjena prema homoseksualcima u nevidljivom dijelu naše bliske istorije.

Studije o poslijeratnim iskustvima homoseksualaca ne mogu se temeljiti isključivo na razgovorima i svjedočenjima onih koji su preživjeli to razdoblje. Nedostatak sistematskog istraživanja ovog dijela istorije našeg podneblja ukazuje na opšti nedostatak istorijskih istraživanja o homoseksualnosti.

Zato analiza tog razdoblja zahtijeva i neposrednu pažnju jer ignorirana značaja iskustva, i ljudske tragedije, uvijek može pojačati nevidljivost homoseksualnosti i nedostupnost za buduća istraživanja na ovu temu, čak i kada obrazovni procesi u ovom dijelu Evrope postanu više svjesni potrebe da se bave ovim pitanjima.

Primjeri sudskog progona homoseksualnosti u bivšoj Jugoslaviji u prošlosti potvrđuju višedecenijsku prisutnost i opstanak LGBT zajednica. Studija homoseksualnosti u specifičnom kontekstu bivše Jugoslavije pokazuje da ova oblast takođe ima svoju istoriju ovog tipa. To je važno za suprotstavljanje homofobnim argumentima, pogotovo oni koji dolaze iz nacionalističkih krugova, prema kojoj je homoseksualnost „proizvod uvezen“ sa Zapada, te u suprotnosti s tradicionalnim vrijednostima i srpskim, hrvatskim, slovenskim, crnogorskim, bosanskim i makedonskim identitetom.

Kako bi bolje razumjeli probleme LGBT zajednice u današnjim državama koje su nekada živjele u okviru Jugoslavije i sveprisutnu homofobiju i diskriminaciju potrebno je napraviti „skok“ u prošlost i identifikovati i shvatiti korijene odbacivanja ove „različitosti“.

Upoređivanjem istorijskog iskustva pojedinačnih zemalja moguće je dokazati ne samo njihov odnos s homoseksualnošću u prošlosti, već i razloge zbog kojih se ove zemlje još uvijek susrijeću s mnogim poteškoćama, kada je riječ o pravima i vidljivošću LGBT zajednice.

Ivan Tomović, predsjednik Savjetodavnog komiteta nevladine organizacije “LGBT Forum Progres”.

Magistrirao je međunarodnu saradnju i razvoj na Fakultetu političkih nauka Univerziteta Sapienze u Rimu. Na istom univerzitetu je doktorant na Katedri Istorija Evrope. Bavi se istraživačkim projektima u oblasti ljudskih i prava LGBT osoba. Učesnik je brojnih međunarodnih naučnih skupova, simpozijuma i konferencija.

Autor je više publikovanih stručnih tekstova kao i koautor knjige “Policija, Tolerancija i prihvatanje identiteta” (2013).

Član je Korisničkog Savjeta LGBTIQ Socijalnog Centra u Podgorici.

Bibliografija

Abbatecola, E., „L'identità in questione. L'omosessualità da Foucault alla queer theory“, u Leccardi, C. (a cura di), *Tra i generi. Rileggendo le differenze di genere, di generazione, di orientamento sessuale*, Milano, Guerini, 2002.

Amnesty International, „Rapporto sul rispetto dei diritti umani“, 1995 e 2003.

Bianchini, S., Schöpflin, G., Shoup, P., *Post-communist transition as a European problem*, Ravenna, Angelo Longo Ed., 2002.

Bönker, F., Müller, K., Pickel, A., *Postcommunist Transformation and the Social Sciences: Cross- Disciplinary Approaches*, Lanham, Rowman & Littlefield, 2003.

Đilas, M., *Revolucionarni rat*, Beograd, Književne novine, 1990.

European Values Survey, „Number of religious persons in Eastern and Western European States“, 2002.

Gallup report for the Institute for Public Policies, „Intolerance, Discrimination and Authoritarianism in Public Opinion“, 2003.

Globus - hrvatski nedjeljnik, januar 1993. i 1999.

Kuhar, R., *Mi, drugi: oblikovanje in razkritje homoseksualne identitete*, Ljubljana, KUC, 2001.

Parsons, T., *Social structure and personality*, New York, Free Press, 1996.

Petersen, W., „Slovenia“, „Yugoslavia“ in *Gay Histories and Cultures: An Encyclopedia*, Haggerty, G. E., New York and London, Garland Publishing, 2000.

Schuyf, J., *Hidden from History. Homosexuality and the Historical Sciences. Lesbian and Gay Studies: An Introductory, Interdisciplinary Approach*, London, Sage, 2001.

Sojó, A. (1998). *Corruption, Clientelism, and the Future of the Constitutional State in Eastern Europe*. *East European Constitutional Review* 7(2): 37-46.

UNDP, *Statistike o razvodima brakova u zemljama istočne i zapadne Evrope*, 2003, 2012.

Vuletic, Dean, *Comrades in Arms: Homosexuality, Historiography and the Second World War*, Reč. vol 13, no. 67 (317-326), 2002.

Arhivski fondovi

Crna Gora

Državni Arhiv Crne Gore na Cetinju (fond: Prezidijum Narodne Skupštine NRCG 1946-1952; Vrhovni sud 1946-1977; Okružni – Viši sud Podgorica 1946-1977; Okružni sud Nikšić 1946-1977)

Arhiv Višeg suda u Podgorici (fond: Okružni - Viši sud u Podgorici 1946-1977)

Arhiv Osnovnog suda u Podgorici (fond: Opštinski – Osnovni sud 1946-1977)

Hrvatska

Državni Arhiv u Zagrebu (fond: Vrhovni sud 1946-1978; Prezidijum Narodne Skupštine NRH 1946-1978)

Arhiv Višeg suda u Zagrebu (fond: Okružni sud 1946-1978)

Arhiv Županijskog suda u Zagrebu (fond: Općinski sud 1946-1978)

Srbija

Državni Arhiv Srbije u Beogradu (fond: Vrhovni sud 1945-1994; Prezidijum Narodne Skupštine NRS 1946-1952; Izvršno Vijeće 1953-1977)

Arhiv Višeg suda u Beogradu (fond: Viši sud 1946-1994)

Arhiv II i V Opštinskog – Osnovnog suda (fond: II i V Osnovni sud 1946-1994)

Slovenija

Arhiv Republike Slovenije (fond AS 1931 – Republiki Sekretarijat za notranje zadeve SRS, 1945-1970; Porocilo Ministarstva za notranje zadeve 1945-1970; fond: Vrhovni sud AS 1237 - 1945-1977)

Zgodovinski Arhiv – Istorijski Arhiv Ljubljana (fond SI ZAL LJU 85, Okrožno Sodišče Ljubljana 1870-1978; fond LJU 86 – Okrajno Sodišče Ljubljana 1948-1978)

učestvovao pod pritiskom prirodne anomalije, kojoj se nijesam mogao odupri-
jeti, unatoč toga što sam svijestan bio, kao što sam i danas svijestan, odvra-
tnosti ovoga djela, za koje sam nesrazmjerno teže kažnjen nego ostala dva
učesnika u tome djelu. Ova me kazna teško pogadje, jer sam, kako rekoh, sa-
mom prirodom teško kažnjen i jer i sam osjećam odvratnost i stid zbog ove
moje anomalije.

S obzirom na ovakvo stanje stvari, kao i s obzirom na moju starost, uslijed
koje će, vjerujem, već jednom i da prestane ova moja anomalija, ovaj teški
teret moga života, kao i s obzirom da bolujem i od drugih bolesti i defe-
kata, kako je to uvrđjeno pred sudom, molim taj Prezidiјum, da mi putem po-
milovanja oprosti kaznu na koju sam osuđjen presudom Sreskog suda u Her-
cegovom Broј K. 45/49 od 10 juna ove godine.

S. P. - S. H.

НЕРЦЕГОВИНА ЦРНА ГОРА
СРЕСКИ СУД

18-IX-1949 год.

ХЕРЦЕГОВИНА

Присвојено потписом
А. Присијубић, јед. изврш.
[Signature]

Sreski sud u Nikšiću, sastavljen od sudije Sreskog suda Lečića
vide Krste kao pretsjednika vijede i sudije porotnike: Torića Silve i Ste-
nojvić Jelene, kao glavnog vijeda, u sudjelovanju sa pisničarom Dečović De-
nice, službenike suda, u nepravnoj jedinici održenog dne 17-XII-1949 godine,
ovodom molbe za komplovanje
preduzeće u Nikšiću, daje

M I S I J K H J B:

DA SK BK OPROSTI kazne popravnog ređe u trajanju od pet
mjeseci, na koju je osuđen
pre sudom ovog suda K. 102/49
od 3 novembra 1949 godine.

R A ' Z L O Z I:

Presudom Sreskog suda u Nikšiću K.Br. 141/49 od 3 novembra
1949 godine osuđen je
u Nikšiću za pet mjeseci popravnog ređe za krivično djelo protiv priro-
nog bluda. Ovo je presuda pravosudna.
Osuđeni
Jan MROG ne kojem je tražio da mu se kazna oprusti, jer se je nevin
osuđen.

Glasnici žalbe nekođene u molbi, kao i sve spise ovog pred-
meta sud je mišljenja da osuđenog
jer da je djelo za koje je osuđen prijava pričaše.
ne treba kaznu oprosti ti

SRESKI SUD U NIKŠIĆU, dne 17 decembra 1949 god.

Zapisničar,
Z. Jovanović

Pretsjednik vijede,
St. Torić